ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM LXIII

series ***HISTORIA & PATRIMONIUM***

Fondator
ION BERCIU

Editor
GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial:
Acad. MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
ADRIAN CIOROIANU - Universitatea București
MONOK ISTVÁN - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest
IOAN OPRIȘ - Universitatea „Valahia", Târgoviște
ION CÂRJA - Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
COSMIN BUDEANCĂ - Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București

Colegiul de redacție:

TUDOR ROȘU - redactor șef
IOANA URSU - secretar de redacție
ADINA BOGDAN - membru
DIANA CIUGUDEAN - membru
MARIUS CRISTEA - membru
SIDONIA OLEA - membru
DRAGOȘ URSU - membru

Adresa de corespondență:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com, www.mnuai.ro

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor. Materialele nepublicate nu se restituie autorilor.

© 2026 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
ISSN – 1013-428X
ISSN – 2247 – 871X
ISSN-L – 2247 – 871X

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

A C T A M V S E I A P V L E N S I S

APVLVM

LXIII

series ***HISTORIA & PATRIMONIUM***

ALBA IULIA

MMXXVI

Tehnoredactare: DRAGOȘ URSU, IOANA URSU
Realizare copertă și prelucrare imagini: ANCA DREGHICIU
Corectură: IOANA URSU
Traducerea rezumatelor şi verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

SUMAR
CONTENTS - SOMMAIRE - INHALT

HISTORIA RECENTIORUM AEVORUM ATQUE HODIERNA

IOAN OPRIȘ, Despre desăvârșirea demersului unionist (1914-1920) / *On Carrying Out the Unionist Movement (1914-1920)* 1

DUMITRU-CĂTĂLIN DRĂGHICI, Apărarea pasivă în România interbelică. Organizare, reglementare și funcționare în Ținutul Mureș (1938-1940) / *Passive Defence in Interwar Romania. Organization, Regulation and Operation in the Mureș Region (1938-1940)* 35

BIOGRAPHIAE

RĂZVAN MIHAI NEAGU, Filantropia ca mod de viață. Între Reghin, Sibiu, Szolnok și Turda. Date despre viața și activitatea unei personalități greco-catolice uitate: Iuliu Bardoși (1840-1915) / *Philanthropy as a Way of Life: Between Reghin, Sibiu, Szolnok, and Turda. Data About the Life and Activity of a Forgotten Greek-Catholic Personality: Iuliu Bardoși (1840-1915)* 53

GABRIEL HOZA, O inimă între două lumi. Episcopul Iuliu Hossu în corespondența cu familia / *A Heart Between Two Worlds. Bishop Iuliu Hossu in Correspondence with His Family* 99

NICOLAE TEȘCULĂ, Preoți români în satele de la Izvoarele Hârtibaciului la începutul secolului XX / *Romanian Priests in the Villages of Hârtibaciu Springs at the Beginning of the 20th Century*.....125

HISTORIA CULTURALIS

SILVIU-IULIAN SANA, Date noi despre două tipărituri din secolele XV și XVI în colecțiile Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai" Bihor/ *New information about two prints from the 15th and 16th centuries in the collections of the "Gheorghe Șincai" Bihor County Library*.....135

DANIELA DUMITRESCU, Conștiința națională în teatrul românesc în secolul al XIX-lea / *National Consciousness in 19th-Century Romanian Theatre*.....149

ADRIANA ȚUȚUIANU, Câteva considerații asupra portului popular din zona Munților Apuseni (Județul Alba) / *Some Considerations on the Folk Costume in the Apuseni Mountains Area (Alba County)*.....159

MUSEOLOGIA ET PATRIMONIUM

MIRCEA GLIGOR, Crucea-troiță ca simbol / *Roadside Shrines and Wayside Crosses as Symbols*……193

TUDOR ROȘU, Temnița lui Crișan / *Crișan's Confinement Site*……233

DRAGOȘ URSU, Destinul portretelor votive ale regilor Ferdinand și Maria din Catedrala Încoronării: noi contribuții documentare / *The Fate of the Votive Portraits of Kings Ferdinand and Maria in the Coronation Cathedral: New Documentary Contributions*.....245

IOANA URSU, Reorganizarea expozițională a Muzeului Unirii din anul 1968: pregătirile pentru semicentenarul Unirii / *The Reorganisation of the Exhibitions at the Museum of the Union in 1968: Preparations for the 50th Anniversary of the Great Union of 1918*.....259

RECENSIONIS

Carmen Stînea, Petru Stînea, *Istoria primei comunități românești din S.U.A. Little Romania din orașul Cleveland, Ohio (1890-2025)*, Alba Iulia – Cluj-Napoca, Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia – Editura Mega, 2026 (Tudor Roșu).....279

Árpád Róbert Berekméri, Edina Gordán, *Kollégiumból a halálba! Szabó Árpád és Ágai László kollégiumi tanárok hadinaplói* / *Din colegiu la moarte! Jurnalele de război ale profesorilor Árpád Szabó și László Ágai*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2025 (Nagy József Gábor) 283

Lista autorilor */ Authors' list* ……...…… ….……287

FILANTROPIA CA MOD DE VIAȚĂ. ÎNTRE REGHIN, SIBIU, SZOLNOK ȘI TURDA. DATE DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA UNEI PERSONALITĂȚI GRECO-CATOLICE UITATE: IULIU BARDOȘI (1840-1915)

Răzvan Mihai NEAGU
Colegiul Tehnic Turda

Philanthropy as a Way of Life: Between Reghin, Sibiu, Szolnok, and Turda. Data About the Life and Activity of a Forgotten Greek-Catholic Personality: Iuliu Bardoși (1840–1915)

ABSTRACT

Historiography is scarce in providing precise data and information about the personality of Iuliu Bardoşi. In practice, he is almost unknown, although he was one of the great philanthropists of pre-war Transylvania, a very authentic and altruistic Romanian. What we propose is to bring to light, as far as the sources at our disposal allowed, the life and work of a great man of Transylvania. We believe that everything he did, through the dignities he held and especially through his charitable activity, Iuliu Bardoşi deserves a place of honour in the gallery of Transylvanian personalities. Iuliu Bardoşi studied at the Evangelical Academy of Law in Sibiu between 1858 and 1862. After graduation, he worked as a civil servant at the level of local governing institutions in Transylvania, but also within the Ministry of Religions and Education in Budapest. Between 1869 and 1878, Iuliu Bardosi served as deputy school inspector for Zarand, Hunedoara and Sibiu counties. Later, between 1878 and 1895, he was the royal school inspector of Jász-Nagykun-Szolnok County, making a rich contribution to the development of education in Hungary. In 1895, he returned to Transylvania and settled in Sibiu, becoming a benefactor of the Romanian Greek-Catholic confessional school. He had a rich activity, noticeable in several fields. His banking activity in Sibiu is notable, but especially in Turda, where between 1898 and 1915 he was the president of the management of "Arieşana" Bank. Iuliu Bardosi was a great philanthropist, contributing money to numerous causes. A special place in his charitable activity was occupied by supporting the schools of Blaj, both with funds and with teaching materials. Iuliu Bardosi understood the very important role that school plays in improving social conditions. Through his activity, both in Hungary and in Transylvania, we consider that Iuliu Bardoşi is a personality who happily unites the two neighbouring peoples, Romanians and Hungarians. We believe also that through everything he has done, through the dignities he has endorsed and especially through his charitable activity, Iuliu Bardoşi deserves a place of honour in the gallery of Transylvanian personalities. Iuliu Bardosi was a forerunner of the Great Union.

Cuvinte-cheie: Transilvania, educație, sistem bancar, filantropie, inspector școlar
Key words: Transylvania, education, banking system, philanthropy, school inspector

Istoriografia este foarte săracă în a preciza date și informații edificatoare despre personalitatea lui Iuliu Bardoși. Practic, el este aproape necunoscut, deși a fost unul dintre marii filantropi ai Transilvaniei antebelice, un foarte autentic și altruist român. Informații succinte, dar importante despre el, aflăm doar de la regretatul Vasile Lechințan, care îi amintește doar unele funcții pe care le-a deținut (funcționar de stat, inspector școlar regesc, cancelist gubernial în Cluj,

membru al asociațiunii ASTRA, președinte al Băncii „Arieșana" din Turda)[1]. Preotul Dumitru Gherman a publicat un articol în care realizează arborele genealogic al familiei Bardoșeștilor, fiind menționat și numele lui Iuliu Bardoși, alături de câteva date succinte despre el[2]. Pentru alți autori, personalitatea lui Iuliu Bardoși este cvasinecunoscută: „Iuliu Bardoși, personaj despre care, din păcate, cunoaștem prea puține lucruri"[3]. El nu apare în galeria personalităților din orașele unde și-a desfășurat activitatea sau ale urbei natale (Reghin, Sibiu, Szolnok și Turda). Cu toate acestea, prin activitatea pe care a desfășurat-o, atât în Ungaria, cât și în Transilvania, considerăm că Iuliu Bardoși este o personalitate care unește în mod fericit cele două popoare vecine, românii și maghiarii.

Ceea ce ne propunem noi, prin intermediul acestui material, este să readucem la lumină, pe cât ne-au permis sursele avute la dispoziție, viața și activitatea unui mare om al Transilvaniei. Considerăm că prin tot ceea ce a făcut, prin demnitățile pe care le-a girat și mai ales prin prisma activității sale caritabile, Iuliu Bardoși merită un loc de cinste în galeria personalităților Transilvaniei.

Preliminarii. Origine, pregătire intelectuală, debutul carierei.

Din păcate, datele despre începuturile vieții lui Iuliu Bardoși sunt destul de puține. Știm că s-a născut la Reghin în 1840, important oraș din nordul Transilvaniei, care în acea perioadă făcea parte din comitatul Turda (începând cu 1876 din comitatul Mureș-Turda). Provenea dintr-o familie de confesiune greco-catolică. Reținem faptul că această familie era la origine istroromână, obârșiile ei fiind în satul Brdo din Peninsula Istria (Croația). Începând cu secolul al XVII-lea, membrii acestei familii încep să migreze spre Ungaria și Transilvania[4]. La început acest neam era de confesiune ortodoxă, însă ulterior, din rațiuni legate de ascensiunea socială, și-a schimbat confesiunea trecând la Greco-Catolicism.

Istoricul Vasile Netea considera că familia Bardoși a venit la Reghin în anul 1733, împreună cu alte familii: „În acel an s-au stabilit la Reghin și câteva familii de negustori macedoneni-numiți greci, printre care se aflau familiile Marinovici, Bardosi, Vraciu, Munteanu, care, ca și la Brașov, Sibiu și Oradea, au impulsionat viața românească prin relațiile și activitatea lor"[5].

Alături de alte familii de aceeași origine, familia Bardoși s-a implicat în ctitorirea primei biserici românești din Reghin, pe clopotul acesteia, fiind gravat faptul că a fost donat lăcașului de cult cu prilejul nașterii (1760) lui Teodor

[1] Lechințan 2003, p. 43.
[2] Gherman 1999, p. 91.
[3] Popovici 2005, p. 200.
[4] Gherman 1999, p. 91.
[5] Netea 2006, p. 105.

Bardoși[6]. Acesta era bunicul patern al lui Iuliu Bardoși. Unul dintre fiii lui Teodor Bardoși a fost Demetriu Bardoși, născut la Reghin, care s-a ocupat cu negustoria, devenind renumit în această ocupație, fiind considerat de urmași, patriarhul familiei. El a avut două căsătorii: prima cu o doamnă din familia Oniț, cu care a avut cinci copii; a doua cu Ana Sabo de Lugoj (1821-1873), fiica lui Vasile Sabo de Lugoj (decedat în 1892), medicul personal al mitropolitului Andrei Șaguna. Înatul ierarh îl amintește pe medic (bunicul matern a lui Iuliu Bardoși) în testamentul său: „medicilor mei, dr. Szabo și dr. Werner, câte două sute cincizeci florini valută austriacă în bani gata”[7]. Demetriu Bardoși a fost un om foarte respectat în comunitatea locală și a ajuns administratorul Fondului școlar românesc din Reghin, dar și membru al Consiliului parohial[8]. Din a doua căsătorie a lui Demetriu Bardoși au rezultat doi copii: Elena și Iuliu Bardoși. Negustorul reghinean a încetat din viață în 1860.

Revenind la personalitatea lui Iuliu Bardoși, dacă ne referim la pregătirea sa intelectuală, datele avute de noi la dispoziție nu sunt îndestulătoare și relevante. Într-o scrisoare din 2 martie 1852, adresată de Ioan Faur lui Alexandru Papiu Ilarian, se face următoarea mențiune: „vei ști ce feciori săraci s-au împărtășit din stipendiurile ministeriali: Crișan și Bardoși”[9]. Din această informație rezultă faptul că tânărul Iuliu Bardoși era, la momentul 1852, bursier al statului, cel mai probabil în legătură cu studiile sale liceale.

Știm faptul că Iuliu Bardoși a studiat în cadrul Academiei Evanghelice de Drept de la Sibiu, unde a fost consemnat în anul universitar 1858-1859. El a studiat la respectiva instituție de învățământ superior între 1858-1862. O însemnare făcută de Iuliu Bardoși pe o carte scrisă în limba română, dar cu litere chirilice, „Milostiva instrucție pentru magistratualiștii, carii regulația urbarialicească o vor duce în săvârșire (execuție)”, atestă fără dubiu, că în anul 1861, el era student în anul III. Respectivul volum se păstrează la Biblioteca Județeană ASTRA Sibiu.

Pe durata studiilor universitare sibiene, Iuliu Bardoși a fost bursier al Fundației ,,Simion Ramonțan’’ de Blaj, cea mai importantă instituție de profil administrată de Biserica Greco-Catolică, iar presa secolului al XIX-lea atestă faptul că stipendiul oferit de această fundație lui Iuliu Bardoși era în cuantum de 60 de florini[10]. În general, aspirantul la o astfel de bursă trebuia să-și finalizeze studiile preuniversitare cu calificativul eminent și să cunoască limba germană. În mod evident, reînnoirea anuală a bursei depindea de situația școlară a studentului. Printre bursierii fundației creată de distinsul medic, care și-a lăsat

[6] Gherman 1999, p. 91.
[7] Popea 2025, p. 227.
[8] Gherman 1999, p. 94.
[9] Pervain 1972, p. 129.
[10] *Federațiunea*, Pesta, nr. 143-328, 29/17 decembrie 1869, p. 581.

averea în scopuri caritabile, în administrarea Bisericii Greco-Catolice, s-au mai numărat personalități precum: Alexandru Papiu-Ilarian, Iosif Hodoș, Amos Frâncu, Dionisie Pop-Marțian, Titu Maiorescu sau Aron Densușianu.

Considerăm că este necesar să facem unele precizări despre Academia Evanghelică de Drept de la Sibiu, această instituție universitară, pe care a frecventat-o și Iuliu Bardoși, fiind mai puțin cunoscută. Ea s-a înființat în anul 1844, dar a avut o durată de existență efemeră, intrând în declin după crearea Universității din Cluj (1872). Într-un final a fost desființată în anul 1887[11]. Istoria acestei forme de învățământ universitar, deși scurtă, este una complexă. Creată ca o școală a națiunii săsești, având un rol marcant în prezervarea specificului acestui popor, după momentul revoluționar 1848-1849, această academie este preluată de statul habsburgic, devenind *K. K. Hermannstadter Rechtsakademie* (1851)[12]. În timpul dualismului, a devenit Facultate Regală Maghiară de Drept, dar activitatea sa a scăzut treptat. Durata cursurilor a variat de-a lungul timpului. Astfel, între 1844-1851, pregătirea juridică era de doi ani. Ulterior, între anii 1851-1859, instruirea academică se făcea în trei ani, pentru ca din 1859, cursurile să aibă o durată de patru ani, limba de predare fiind, bineînțeles, germana[13]. În cadrul Academiei Evanghelice de Drept de la Sibiu au studiat numeroase personalități românești precum: omul politic și juristul Ilie Măcelariu (1844-1846); profesorul, istoricul și filosoful Simion Bărnuțiu (1846-1848), care și-a început aici studiile juridice; avocatul și memorandistul Rubin Patiția (1862-1866); istoricul și scriitorul Ioan cavaler de Pușcariu (1846-1848); Moise Branișteː (1861-1865), tatăl marelui gazetar Valeriu Branișteː; poetul și folcloristul Aron Densușianu (1860-1864); istoricul Nicolae Densușianu (1865-1869); publicistul și traducătorul Ieronim Barițiu (1866-1868), fiul istoricului și gazetarului George Barițiu și prieten al poetului Mihai Eminescu; publicistul, folcloristul și avocatul Teofil Frâncu (1863-1866). Academia Evanghelică de Drept de la Sibiu a avut un rol însemnat în formarea unei elite intelectuale juridice din Transilvania.

Revenind la personalitatea asupra căreia ne-am concentrat atenția, încă de timpuriu, Iuliu Bardoși s-a dovedit a fi un apărător al drepturilor românilor, iar în acest sens s-a implicat într-o oarecare măsură și în viața politică națională, deși acest aspect nu a fost unul pregnant în cariera sa. Astfel, la 18 septembrie 1861, reprezentanții românilor din Reghin, printre care și Iuliu Bardoși, s-au adresat comitelui suprem al comitatului Turda, declarând că nu recunosc comitetul

[11] Despre Academia Evanghelică de Drept de la Sibiu a se consulta: Vlaicu 1988, p. 30-40; Sigmirean 2000, p. 133-134; Szabó 2023, p. 187-200.
[12] Țigău 2023, p. 32.
[13] Szögi 2021, p. 609.

comitatens ales pe baza legii din 1848 și refuză să participe la lucrările lui, protestând astfel împotriva deciziilor sale[14].

După absolvirea cursurilor Academiei Evanghelice de Drept de la Sibiu, Iuliu Bardoși a activat în perioada 1862-1868 în cadrul Guberniului Transilvaniei (cu sediul la Cluj), în calitate de *concipist* stagiar (copistul era o persoană care executa lucruri mărunte de birou)[15], începând astfel o frumoasă și fructoasă carieră administrativă, pusă în slujba celor mulți. În presa vremii, el apare menționat ca *practicantu guberniale*[16]. În perioada cât a fost în slujba Guberniului, Iuliu Bardoși a avut șansa să-și desfășoare activitatea la Cluj, cel mai mare și important oraș al Transilvaniei, unde a acumulat o bogată experiență, care îi va fi utilă în viitor, dar a rămas un bun român, un apărător dârz al intereselor naționale. La începutul anului 1866, Clujul a fost vizitat de episcopul greco-catolic de Gherla, Ioan Vancea de Buteasa, pe care tânărul Iuliu Bardoși a avut ocazia să-l cunoască. La sfârșitul vizitei, alături de alți reprezentanți ai românilor, Iuliu Bardoși l-a condus pe înaltul prelat până la reședința sa din Gherla[17].

Tânărul funcționar, aflat la începutul carierei, a ținut legătura cu membrii comunității românești din orașul de pe Someșul Mic, inclusiv cu elevii români de acolo. Un astfel de episod s-a petrecut în anul 1867, când după o petrecere românească, Iuliu Bardoși s-a întâlnit cu tânărul elev român de la Gimnaziul Piarist, Francisc Hossu-Longin (viitor avocat la Deva). Acesta își amintea în memoriile sale: „Pe noi, studenții, ne opriră la poartă, de unde domnii Bardoși și Bădilă ne condusără la o bererie lângă Someș, unde împreună cu câțiva din asistență am beut bere și am mâncat la virșle și hirean [...]”[18].

În martie 1869, Iuliu Bardoși mai face un pas în carieră, fiind angajat în cadrul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în postul de consilier de secțiune pe probleme greco-catolice, cu sprijinul conaționalului său, Ioan cavaler de Pușcariu, care în notele sale afirma: „l-am făcut să aducă în secțiunea lor pe concipistul Iuliu Bardosy dela guvernul transilvan disolvat”[19]. Venirea lui Bardoși în cadrul ministerului amintit era anunțată și în presa epocii: „fostulu practicantu de conceptu de la guvernulu transilvanu este numit concipist la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice”[20].

În acest context, între 7-8 martie 1869, Iuliu Bardoși, consemnat drept „concipist ministerial Turda Superioară”, participă la un eveniment politic de

[14] *Mișcarea* 2007, p. 760, doc. 401.
[15] Cipariu 1992, p. 291, nota 1.
[16] *Transilvania*, Sibiu, nr. 42, 29 mai/10 iunie 1866, p. 167.
[17] *Sionul Românesc*, Viena, nr. 3, 1 februarie 1866, p. 32.
[18] Hossu-Longin 1975, p. 230.
[19] Pușcariu 1913, p. 133.
[20] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 13, 3 martie/22 februarie 1869, p. 4.

maximă importanță pentru românii din Transilvania, conferința națională a românilor de la Miercurea Sibiului[21]. Aceasta prezintă o însemnătate aparte în cadrul istoriei mișcării naționale a românilor din Transilvania. Ea survenea în contextul alegerilor pentru Dieta ungară, care urmau să aibă loc la sfârșitul lunii martie 1869. Pe de altă parte, mai ales după realizarea compromisului (*ausgleich*) austro-ungar (1867), societatea românească din Transilvania era profund divizată între activism și pasivism politic față de autoritățile ungare, punându-se tot mai mult problema convocării unei conferințe naționale, pentru a decide calea de urmat. Inițiativa o vor prelua George Barițiu, Visarion Roman și Iacob Bologa[22]. Conferința i-a reunit pe reprezentanții românilor (preoți, avocați, profesori, învățători, funcționari etc.), iar în cadrul ei s-a constituit Partidul Național al Românilor din Transilvania condus de Ilie Măcelariu. Această nouă formațiune politică a adoptat tactica de luptă pasivistă (susținută de mari personalități ca Dr. Ioan Rațiu și George Barițiu), însă Iuliu Bardoși a votat în cadrul conferinței pentru activismul politic[23], poziționându-se pentru colaborarea cu autoritățile austro-ungare și implicit pentru participarea la alegerile dietale de la Budapesta. La conferința din 1869, pentru adoptarea activismului au mai votat, în afară de Iuliu Bardoși, Iosif Hossu (avocat în Cluj și fost deputat în Dieta Transilvaniei, în 1865), Nicolae Cristea (redactorul-șef al ziarului *Telegraful Român*, asesor consistorial și profesor la Seminarul Andreian din Sibiu) și Samuil Poruțiu (consilier guvernial la Cluj). Ioan cavaler de Pușcariu, un apropiat și susținător înfocat al mitropolitului ortodox Andrei Șaguna, ieșise din sala înainte de votare[24]. Votul pentru activism al lui Iuliu Bardoși poate fi explicat și prin apropierea sa de mediul administrativ-funcționăresc în care își desfășura activitatea zilnică. Interesant este faptul că prin atitudinea sa de susținere de activismului, Iuliu Bardoși, deși era greco-catolic, s-a plasat în tabăra ortodoxă, știut fiind faptul că mitropoliții Andrei Șaguna, Miron Romanul și Vasile Mangra au fost susținătorii și promotorii acestui curent politic. Apropierea de poziția activistă șaguniană, poate fi explicată de mai mulți factori: în primul rând exista, cu siguranță, o afinitate legată de originile etnice sud-dunărene (balcanice) ale ambelor personalități; în al doilea rând, bunicul lui Iuliu Bardoși, Vasile Sabo, a fost medicul personal al marelui mitropolit ortodox. De asemenea, activismul politic a fost asumat și de bănățeni.

Din cercetările noastre, episodul participării lui Iuliu Bardoși la conferința de la Miercurea Sibiului din 1869, este singurul eveniment politic major la care a luat parte. Se pare că pentru votul său din cadrul conferinței amintite, Iuliu Bardoși a fost reținut în mod negativ de unii fruntași români. Astfel, în amintirile

[21] *Acte* 2010, p. 75.
[22] Hirchins 1987, p. 241.
[23] Popovici 2005, p. 200.
[24] Păcățian 1909, p. 109.

sale, Francisc Hossu-Longin a făcut următoarea mențiune: *„Iuliu Bardoși „mânzul din Miercurea" cum i zicea „Gura Satului", care ca inspector școlar, pe vremuri, a ajuns mult criticat"*[25].

Iuliu Bardoși a fost unul dintre personajele satirizate în periodicul umoristic, *Gura Satului*, al cărui proprietar era Iosif Vulcan. Am ales să redăm așa cum au fost publicate, versurile în care Bardoși era ridiculizat, fiind vorba de o parodie după poezia lui Dimitrie Bolintineanu, *Mama lui Ștefan cel Mare*:

Pe o stanca négra.…

I.

Pe o stanca negra intr'unu vechiu castelu,
Unde curge 'n póle Dunărea la tielu,
Piange si suspina bravulu Pusca-stele,
Ochii lui imbraca negriciós'a gele,
Câ-ci la conferintia 'n Mercurea-a pornitu,
Si batutu de-acolo elu a revenitu.
Ochii lui albaștri ardu in lacrímele,
Indesiertu acuma ori ce ostenele,
Câ-ci adi si romanii ochii si-au deschîsu,
Si nu credu in vorbe vrednice de risu,
Inse Hoszu Jozsi langa elu veghieza,
Si cu dulci cuvinte lu-imbarbatéza.

II.

Unu orlogiu resuna noptea diumetate,
Susu la Buda 'n porta ore cine bate ? —
Bârdosi sum, draga, fiulu teu doritu,
Si-ti ducu de la tiera telegramu cumplitu;
Soitea nostra fuse cruda asta-data
Câ-ci n'alegu romanii asta-e scirea, eta !
Dar deschideți pórt'a... Inca m'oru vedé,
Cu vorbescu cu tine . . . si nu mi-ar place".
Pusca-stele 'ndata la feresta sare.
Ce faci, cavalere, striga Hoszu tare.
Apoi pe teresa singuru a esîtu
Si 'n tăcerea nopții astfelu a vorbitu:
Ce dîci tu, copile ? Tu spui o minciuna,
Ce cu adeverulu nici decâtu consuna.
Eu sum alu seu prietenu bunu si nu trufasiu,
Elu e dusu la tiera, josu la Fagarasiu.
Unde toti romanii, toti cu micu si mare

[25] Hossu-Longin 1975, p. 91.

Lu-dorescu cu sete si-lu adora tare.
Unde l'oru alege astadi caputatu,
Câ-ci mai demnu ca dinsulu nu s'a mai aflatu.
Inse deca cumva gur'a ta limbată
Nu a spusu minciuna, du-te de-i ajuta.
Du-te si-ti fâ dara merite acu,
Câ-ci apoi indata naintedi si tu."

III.

Bárdosi se 'ntórce, dar candu vré se plece,
Vine telegramulu, spaim'a totu lu-trece,
Mandrulu Pusca-stele a cadiutu de totu,
Fâr se aiba dinsulu celu pucinu unu votu[26].

În același an (1869), Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice ungar, l-a numit pe Iuliu Bardoși subinspector școlar pentru comitatele Zarand și Hunedoara[27]. După această numire, el a locuit, inițial, la Băița (azi în jud. Hunedoara). Distinsul oficial a avut o întâlnire interesantă, la 12 iulie 1870. Venind de la Conciliul Vatican I, prezidat de papa Pius al IX-lea, mitropolitul greco-catolic, Ioan Vancea de Buteasa s-a întâlnit (din nou) la Deva cu Iuliu Bardoși: „Continuând călătoria Exc[elența] Sa D[omnul] Metropolit, în Deva s-a întâlnit cu D[omnul] Iuliu Bardoși, inspectorul școlar peste Comitatului Zarandului, care a și venit cu Exc[elența] Sa D[omnul] Metropolit până la Orăștie [….]”[28]. Distinsul inspector este amintit în memoriile sale și de un alt ierarh greco-catolic, Victor Mihali de Apșa, care la începutul carierei sale a fost secretarul mitropolitutului Ioan Vancea de Buteasa, însoțindu-l pe acesta la Conciliul ecumenic Vatican I. Victor Mihali de Apșa spunea în memoriile sale, că în 30 septembrie 1870: „Fiind aici I<uliu> Bardoși, inspector școlar din Zarand, imi zise că Ioan Olteanu, fiind secretar al episcopului din Lugoj, și-a făcut o mare sumă de bani, tratând pe subalterni la fel ca înșiși consistorialii schismatici, cari mulg de unde pot”[29]. Cele spuse de viitorul mitropolit lasă să se înțeleagă existența unui conflict (nu știm de ce natură, poate într-o chestiune școlară) între subinspectorul Iuliu Bardoși și viitorul episcop greco-catolic de Lugoj, Ioan Olteanu, la acea dată secretar episcopal.

Ajuns mitropolit, Victor Mihali de Apșa îl amintește din nou pe Iuliu Bardoși în memoriile sale, pomenindu-l într-o discuție avută în 13/25 ianuarie 1895, cu baronul Eötvös Loránd de Vásárosnamény, la acea dată ministrul cultelor și instrucțiunii publice. Referindu-se la faptul că nu există inspectori școlari români, Victor Mihali de Apșa a spus: „în cele 23 comitate din țară, unde

[26] *Gura Satului*, Pesta, nr. 10, 19 martie 1869, p. 37.
[27] *Freie Pädagogische Blätter*, Wien, nr. 21, 22 mai 1869, p. 356.
[28] Bocșan, Cârja 2001, p. 484.
[29] *Memoriile* 2009, p. 187.

locuiesc români în mase compacte, nu este aplicat nici un inspector de școli reg<esc> dintre români; care este în funcțiune , d<omnul> Iuliu Bárdossy, se află în Jáz-Nagykún-Szolnok, unde nu poate fi de folos românilor”[30].

Revenind la cursul cronologic al vieții lui Iuliu Bardoși, în anul 1871, el a participat la discuțiile preliminare, în urma cărora a fost fondată Banca „Albina” din Sibiu (care își începe activitatea în 1872), cea mai importantă instituție de credit românească din Transilvania, alături de personalități precum Timotei Cipariu, Iacob Bologa, Alexandru Mocioni, Antoniu Mocioni, David Urs de Margina și alții. De altfel, Iuliu Bardoși a avut o bogată activitate bancară, asupra căreia vom reveni pe parcursul investigației noastre.

Tot în anul 1871, numele lui Iuliu Bardoși a fost invocat pentru a face parte dintr-o deputație, care urma să meargă în audiență la împăratul Franz Joseph cu o petiție pentru apărarea autonomiei Bisericii Române Unite, atacată de Biserica Romano-Catolică din Ungaria. Această petiție a fost elaborată în contextul conferinței intelectualilor greco-catolici de la Alba Iulia, ținută la Biserica din Lipoveni, între 13-14 aprilie 1871, convocată de Vasile Ladislau Popp, secretari fiind Ioan Micu Moldovan (profesor la Seminarul arhidiecezan de la Blaj) și Iosif Pop (asesor la Tribunalul din Cluj)[31]. Această întrunire s-a constituit ca reacție la faptul că Biserica Romano-Catolică din Ungaria dorea să pună bazele unei provincii ecleziastice, care să includă și diecezele greco-catolice românești, tința fiind subordonarea acestora. Reprezentanții elitei intelectuale au protestat față de această inițiativă, în contextul absenței de la conferință a mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa, care a preferat să participe la Congresul romano-catolic de la Pesta[32].

În anul 1872, Iuliu Bardoși s-a mutat la Deva. În timpul cât a fost subinspector școlar pentru comitatele Zarand și Hunedoara, în 27 mai 1872, el s-a cununat cu Irina Nistor, fiica preotului greco-catolic, Grigore Nistor din Pișcolț (azi în jud. Satu Mare)[33]. Doamna Bardoși s-a remarcat, la rândul ei, printr-o amplă activitate caritabilă, încă de timpuriu, iar în 1873 a donat pentru biserica din Deva, două vase de porțelan pentru flori și un alt vas de porțelan pentru untdelemn[34]. Ea și-a susținut ilustrul soț în toate proiectele.

Presa epocii arată faptul că subinspectorul școlar Iuliu Bardoși s-a preocupat constant de buna pregătire a cadrelor didactice pe care le coordona. Astfel, la 9 iulie 1872, el anunța că în urma deciziei Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria, se va organiza un curs suplimentar de șase săptămâni pentru învățătorii populari, indiferent de confesiune și naționalitate, în

[30] *Ibidem*, p. 294.
[31] Bariț 1976, p. 272.
[32] Botezan 2001-2002, p. 482.
[33] *Federațiunea*, Pesta, nr. 54-654, 21 mai/2 iunie 1872, p. 215.
[34] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 19, 8/20 martie 1873, p. 75.

localul Preparandiei de stat din Deva, care va începe în data de 5 august 1872. Cei care vor participa, vor primi o diurnă în valoare de 60 de coroane, iar cursurile se vor susține în limbile română și maghiară[35].

Iuliu Bardoși s-a ocupat și de buna funcționare a examenelor pe care trebuiau să le susțină învățătorii. Astfel, în 15 august 1872, el anunța că examenele de calificare pentru învățători, din sesiunea de toamnă, vor avea loc începând cu 23 septembrie, la Preparandia de stat din Deva, în limba română sau în limba maghiară. El îi ruga pe candidații interesați să-i prezinte cererea de înscriere, atestatul de botez, atestatul de absolvire a studiilor, documente din care să rezulte ocupația anterioară, precum și un atestat despre purtarea morală. Iuliu Bardoși cerea ca aceste acte să fie depuse până cel târziu în 9 septembrie 1872[36].

În anul 1873, Iuliu Bardoși a suferit o mare pierdere, mama sa, Ana, născută Sabo, încetează din viață. Ea era văduvă din 1860, când soțul său, Demetriu Bardoși a murit[37].

Energicul tânăr a fost numit subinspector școlar la Sibiu (1873), fiind transferat acolo din postul similar pentru comitatele Zarand și Hunedoara[38]. S-a implicat în modernizarea și funcționarea optimă a învățământului sibian. Totodată, el și-a creat numeroase legături cu familii importante din comunitatea românească din Transilvania. Una dintre acestea a fost familia Branișteː În anul 1874, Iuliu Bardoși a fost oaspetele lui Moise Branișteː tatăl viitorului ziarist Valeriu Branișteː și i-a învățat pe copiii acestuia cântecul „Azi e zi cu soare, azi e sărbătoare''. De asemenea, le-a făcut cadou o hartă de perete, în care Transilvania apărea ca provincie separată de Ungaria (harta era interzisă de autorități)[39].

Munca lui Iuliu Bardoși în ogorul școlii a presupus și vizite pe teren. Presa vremii a consemnat următoarele, pentru luna iunie a anului 1874: „Il. Sa d. inspectoru regiu alu doilea Juliu Bardosi in poterea legei scolarie Art. XXXVIII din anului 1868 de vro câteva dile visiteza scolele confessionali fora excepțiune în scaunul Cincului-mare”[40].

Ziarele românești ale timpului au subliniat contribuția lui Iuliu Bardoși la progresul învățământului: „au ajutatu și ajuta multu causei nostre scolare și inspectoratului reg. ung. prin stăruința subinspectorului regescu Iuliu Bardoși, carele cu ocasiunea visitării din anului trecutu, prin tactica ce a desvoltatu, a insuflatu respectu tuturoru celoru apartienatori de causa scolaria”[41]. Pentru

[35] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 53, 20/8 iulie 1872, p. 4.
[36] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 62, 21/9 august 1872, p. 4.
[37] *Federațiunea*, Budapesta, nr. 58, 17/5 august 1873, p. 225.
[38] Gherman 1999, p. 104.
[39] Branișteː 1980, p. 20.
[40] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 47, 9 iulie/27 iunie 1874, p. 2.
[41] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 49, 22 iunie/4 iulie 1875, p. 195.

Bardoși, școala era o preocupare, în favoarea căreia nu a precupețit niciun efort material sau spiritual. Astfel, dinstinsul oficial școlar a pus bazele unui fond pentru construirea unei școli confesionale greco-catolice la Sibiu (1876)[42]. Respectiva școală, în urma demersurilor lui Iuliu Bardoși, a fost finalizată la 30 august 1892, având două săli de clasă și două camere pentru personalul didactic. Construcția a costat 5.000 de florini, iar la ridicarea sa un rol important l-a avut și protopopul greco-catolic Ioan Rusu[43].

În calitate de subinspector, Iuliu Bardoși a făcut parte din diverse comisii pentru examenele finale. În vara anului 1876, alături de domnul Gött de la Ministerul Comerțului, Bardoși (ca reprezentant al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice) a fost în comisia pentru examenele de la Școala medie comercială din Brașov[44].

Iuliu Bardoși, inspector școlar regal al comitatului Jász-Nagykun-Szolnok (1878-1895)

În anul 1878, după o bogată experiență acumulată în comitatele Zarand, Hunedoara și Sibiu, prin decizie ministerială, Iuliu Bardoși este numit inspector școlar regal al comitatului Jász-Nagykun-Szolnok, cu reședința la Szolnok[45]. A fost cea mai înaltă funcție publică pe care a deținut-o. El a desfășurat o bogată activitate în această înaltă demnitate, câștigându-și un respect și o apreciere unanimă. Una din primele realizări ale lui Iuliu Bardoși la Szolnok a fost înființarea unei școli serale cu trei clase pentru ucenici, dotată cu toate cele necesare, având sprijinul și colaborarea Reuniunii industriale din orașul maghiar, condusă de președintele Lengyel Antál. Școala a fost creată în clădirea respectivei reuniuni din centrul orașului Szolnok[46].

Iuliu Bardoși s-a implicat inclusiv la nivel social și a avut o bună relație cu autoritățile publice. Un exemplu care ilustrează această aserțiune este situația din 1879, când cu acordul vicecomitelui, Sipos Orbán și al inspectorului școlar, Iuliu Bardoși, s-a trimis o delegație la expoziția națională de la Székesfehérvár, formată din Ujházy László (directorul Școlii publice din Szolnok) și Kozmis Teréz (profesoară la Școala publică din Jászapáti) pentru a studia noutățile legate de industria casnică, dar și cele din domeniul școlar, cu scopul de a fi introduse și aplicate și la Szolnok[47].

---

[42] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 28, 7/19 februarie 1893, p. 2.
[43] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 34, 14/26 februarie 1893, p. 3.
[44] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 48, 6 iulie/24 iunie 1876, p.4. *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 51, 27 iunie/9 iulie 1876, p. 199.
[45] *Magyar Jogász*, Budapest, 85. szám, 12 április 1878, p. 2.
[46] *Ellenőr*, Budapest, 395 szám, 8 augusztus 1878, p. 3.
[47] *Ellenőr*, Budapest, 245 szám, 17 május 1879, p. 2.

În calitatea sa de inspector școlar regal, Iuliu Bardoși a sprijinit constituirea Asociației profesorilor din comitatul Jász-Nagykun-Szolnok, care a avut loc la 20 septembrie 1880. Asociația profesorilor din districtul Szolnok și-a ținut adunarea generală de fondare în 26 septembrie 1880, la care, pe lângă toți profesorii din oraș, a fost prezent și inspectorul școlar regal al comitatului[48].

Iuliu Bardoși a contribuit în mod decisiv la progresul învățământului din comitatul Jász-Nagykun-Szolnok, după cum o arată statistica. La 9 martie 1881, a avut loc ședința Comisiei comitatense, în cadrul căreia Iuliu Bardoși a prezentat situația învățământului din comitat. Astfel, în anul școlar 1879-1880, existau 182 de școli din care 28 erau de stat și 154 confesionale, limba de predare fiind exclusiv maghiara. Pentru comparație, în anul școlar 1876-1877, la nivelul comitatului existau 160 de școli. Practic, în trei ani, numărul de școli existente în comitatul Jász-Nagykun-Szolnok a crescut cu 22[49].

Iuliu Bardoși a promovat un adevărat program de dotare cu materiale didactice a școlilor din comitatul Jász-Nagykun-Szolnok, atât a celor din mediul rural, cât și a celor din mediul urban (mai ales din orașul Szolnok). Acest lucru a fost consemnat de presa maghiară a vremii. Astfel, el a contribuit în 1883 la înzestrarea cu cele necesare procesului instructiv-educativ a școlii din Tiszavárkonyi[50], dar și a Școlii industriale din Szolnok[51].

Pe lângă domeniul școlar, în care a excelat, Iuliu Bardoși a avut și inițiative culturale, implicându-se în crearea unui muzeu comitatens în Szolnok. Astfel, la 3 ianuarie 1885, în calitate de inspector școlar regal, el a solicitat Bisericii Reformate din Ungaria (Episcopia Reformată de Dunamellék), condusă atunci de episcopul Szász Károly (originar din Aiud), acordarea unui sprijin financiar în acest scop[52].

Distinsul inspector școlar a fost receptiv față de problemele tuturor școlilor din subordinea sa, indiferent de religie, dovedind multă deschidere și spirit de toleranță. În anul 1886, el s-a implicat în dotarea cu materiale didactice (pentru citit și scris, harta Ungariei, tabele parietale) a școlii israelite din Kúnszentmarton, iar directorul Winternitz Ignácz i-a mulțumit în presă inspectorului Iuliu Bardoși pentru diligența manifestată[53].

Distinsul inspector a fost însărcinat în 1887 de Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului să îndeplinească ceea ce presupune postul de inspector al școlii de pomologie[54].

---

[48] *Néptanitók Lapja*, Budapest, 19 szám, 15 oktomber 1880, p. 497.
[49] *Eger*, Eger, 17 szám, 28 aprilis 1881, p. 172.
[50] *Néptanitók Lapja*, Budapest, 11 szám, 17 márczius 1883, p. 173.
[51] *Néptanitók Lapja*, Budapest, 13 szám, 31 márczius 1883, p. 206.
[52] *A Dunamelléki* 1885, p. 90.
[53] *Izraelita Tanügyi Értesitő*, Budapest, 9 szám, 1 julius 1886, p. 177.
[54] *Tribuna*, Sibiu, nr. 79, 9/21 aprilie 1887, p. 315.

În cadrul ședinței Comitetului permanent al comitatului Jász-Nagykun-Szolnok din 29 iunie 1887, condusă de vicecomitele Hajdú Sándor, a fost ales președinte al acestui for, preotul Törőcsik József din Jászárokszállás, iar Iuliu Bardoși a devenit vicepreședinte[55].

La 24 iunie 1888, inspectorul Iuliu Bardoși a supervizat examenele finale la Școala industrială din Szolnok, exprimându-și aprecierea pentru reușitele și progresul elevilor din cadrul acestei instituții de învățământ[56].

Iuliu Bardoși a sprijinit la Szolnok activitățile caritabile în beneficiul elevilor. Presa timpului relatează că în 11 noiembrie 1888, a avut loc adunarea generală a Asociației pentru ajutorarea elevilor, la care a luat parte și inspectorul regal comitatens, în cadrul căreia s-a ales o nouă conducere și s-a decis ca distribuirea hainelor pentru copiii săraci să aibă loc înainte de Crăciun[57].

La 30 iunie 1889, alături de Kovásznay Zsigmond, Iuliu Bardoși a inspectat școala confesională romano-catolică din Besenyszög, fiind mulțumit de ceea ce a găsit la fața locului, inclusiv de grădinița din localitate. După finalizarea inspecției, vizitatorii școlii s-au bucurat de ospitalitatea moșierului, Tóth Mihály[58].

Inspectorul Iuliu Bardoși a participat în 2 iulie 1890, la adunarea Asociației Profesorilor Maghiaro-Evrei, Districtul Marii Câmpii, care a avut loc la Szolnok, cu participarea a 40 de cadre didactice din mediul rural, comunitatea evreiască din oraș suportând toate cheltuielile presupuse de acest eveniment[59].

La începutul lunii august a anului 1892, inspectorul Iuliu Bardoși s-a aflat la Blaj, unde a participat la funeralile mitropolitului greco-catolic, Ioan Vancea de Buteasa (decedat în 31 iulie 1892), care a fost înhumat în cripta arhiereilor[60].

Spre finalul activității sale la Szolnok (1894), Iuliu Bardoși a fost avansat la rangul și salariul de clasa a VII-a[61].

După o îndelungată și rodnică activitate, în anul 1895, Iuliu Bardoși demisionează din postul de inspector școlar regal al comitatului Jász-Nagykun-Szolnok și este pensionat[62]. Activitatea sa la Szolnok nu a fost uitată, iar la doi ani după pensionare, în 1897, el a fost ales cu unanimitate de voturi, președinte de onoare al Reuniunii învățătorilor comunali din comitatul Jász-Nagykun-Szolnok[63].

---

[55] *Pesti Hirlap*, Budapest, 182 (3060) szám, 4 julius 1887, p. 5.
[56] *Alfödi Iparlap*, Szeged, 1888, 28 szám, 8 julius 1888, p. 8.
[57] *Budapesti Hirlap*, Budapest, 317 szám, 16 november 1888, p. 11.
[58] *Népiskolai Közlöny*, VII füzet, julius 1889, p. 280.
[59] *Izraelita Tanügyi Értesitő*, Budapest, 8 szám, 1 augusztus 1890, p. 142.
[60] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 165, 26 iulie/7 august 1892, p. 2.
[61] *Familia*, Oradea, nr. 52, 25 decembrie/6 ianuarie 1894, p. 619.
[62] *Familia*, Oradea, nr. 41, 8 octombrie /20 octombrie 1895, p. 492.
[63] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 41, 5/17 octombrie 1897, p. 489.

Coordonatele activității lui Iuliu Bardoși la Sibiu (1895-1915)

După plecarea de la Szolnok, Iuliu Bardoși s-a stabilit definitiv la Sibiu. O parte a activității lui Iuliu Bardoși s-a desfășurat în cadrul Protopopiatului greco-catolic de Sibiu. Această unitate ecleziastică supusă canonic Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș, cu sediul la Blaj, avea o situație particulară, deoarece funcționa într-un oraș transilvan, bastion al Ortodoxiei. Sibiul era centrul Mitropoliei Ardealului și locul unde își desfășura activitatea Seminarul Andreian, cea mai importantă instituție de învățământ a clerului ortodox. Pe de altă parte, la Biserica dintre Brazi din Sibiu, cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel, a fost sediul Protopopiatului greco-catolic, iar în cimitirul ei își dorm somnul de veci mari personalități ale istoriei românilor precum: George Barițiu, Alexandru Papiu-Ilarian, David Urs de Margina, Iosif Sterca-Șuluțiu, Dr. Ioan Rațiu, Alexandru Vaida-Voevod.

Legăturile lui Iuliu Bardoși cu Parohia greco-catolică și cu Protopopiatul greco-catolic Sibiu sunt vechi și datează din secolul al XIX-lea. Astfel, în 1876, el este atestat ca membru mirean al sinodului tractual protopresbiterial greco-catolic Sibiu[64]. Deși era la Szolnok, Iuliu Bardoși s-a implicat activ în colectarea de bani pentru ridicarea clădirii Școlii confesionale greco-catolice din orașul de pe Cibin (finalizată și dată în folosință în anul 1892)[65]. Pe de altă parte, protopopul Nicolae Togan i-a recunoscut meritele și eforturile fostului inspector în domeniul educațional: „Ținem însă să însemnăm aici, că în decursul îndelungatei lupte pentru dotarea acestei parohii, a adus cauzei prețioase servicii inspectorul școlar regesc acum în retragere, Iuliu D. Bardosy, atât pe timpul, când era concipist la minister, cât și după aceea”[66].

Datorită eforurilor depuse de Iuliu Bardoși, care a reprezentat parohia greco-catolică în negocierile cu autorităților sibiene, aceasta a primit o parcelă în cimitirul orășenesc, lângă parcela romano-catolică[67].

Un interes major, care l-a preocupat pe Iuliu Bardoși a fost agricultura și modernizarea acesteia. Astfel, s-a implicat și la nivelul unor asociații de profil. În 30 noiembrie și 31 decembrie 1896, au avut loc ședințele Comitetului central al Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiu, în care se primesc mai mulți membrii ordinari, printre care Iuliu Bardoși și gazetarul Silvestru Moldovan. Fostul inspector a fost primit ca membru pentru faptul că se ocupă cu creșterea găinilor[68]. În decembrie 1896, are loc la Veștem adunarea Reuniunii

[64] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 33, 11 mai/29 aprilie 1876, p. 3.
[65] Togan 2010, p. 145.
[66] *Ibidem*, p. 153-154.
[67] *Ibidem*, p. 178.
[68] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 4, 19/31 ianuarie 1897, p. 42.

române de agricultură din comitatul Sibiu sub președinția lui Demetriu Comșa, cu participarea lui Iuliu Bardoși, care a contribuit la succesul lucrărilor[69].

Distinsul filantrop a colaborat în cadrul mai multor proiecte de binefacere, care aveau în centru elevii. În 1897, Reuniunea pentru ajutorarea copiilor de la Școala populară din Parohia greco-catolică Sibiu, creată din inițiativa și stăruința lui Iuliu Bardoși, care în decurs de un an a făcut elevilor daruri de peste 200 de florini, a organizat în 2 ianuarie 1898 (stil nou) o festivitate cu ocazia Crăciunului. Presa relatează că au fost patru mese încărcate cu felurite daruri, totul în organizarea, coordonarea și prezența lui Iuliu Bardoși[70].

Activitatea sa în cadrul unității ecleziastice menționate a presupus și misiuni de reprezentare. În contextul decesului mitropolitului ortodox al Sibiului, Miron Romanul (16 octombrie 1898), condoleanțele oficiale au fost primite de către arhimandritul Ilarion Pușcariu, iar delegația Parohiei greco-catolice din Sibiu i-a cuprins, printre alții, pe Iuliu Bardoși, pe protopopul Ioan Rusu și pe preotul Nicolae Togan[71].

La nivelul tractului protopresbiterial sibian, Iuliu Bardoși avea calitatea de asesor în cadrul Senatului scolastic protopopesc[72]. Acest organism avea în centrul preocupărilor sale învățământul confesional din respectivul tract, iar ședințele sale se desfășurau sub conducerea protopopului, care avea și calitatea de inspector școlar pentru respectiva formă de învățământ din aria sa jurisdicțională. În cadrul ședinței Senatului scolastic protopopesc al tractului Sibiu din 24 iunie 1898, Iuliu Bardoși a pus la dispoziția învățătorilor, pentru a-i stimula, următoarele premii: colecția ziarului *Observatorul* pe anul 1877 (pentru învățătorul care va înregistra cel mai bun progres cu elevii la cântările bisericești); colecția ziarului *Foaia scoalstică* pe anul 1877, (pentru învățătorul care va înregistra cel mai bun progres cu elevii la citit); colecția ziarului *Economul* pe 1879 (pentru învățătorul care se va remarca în creșterea raselor nobile de găini); coșniță în sistem Göndics (pentru acel învățător care se va ocupa cu stupăritul rațional). Cei premiați au fost învățătorul Cosman Gligor din Gurarâului, Manase Ciungariu din Ocna Sibiului și Romul Simu din Sibiu[73].

O altă ședință a Senatului scolastic protopopesc al tractului Sibiu, de care avem cunoștiință, a avut loc la 29 iunie 1900, sub conducerea protopopului Ioan Rusu, cu participarea lui Iuliu Bardoși[74].

Ca o dovadă a respectului de care se bucura Iuliu Bardoși în societatea transilvăneană a vremii, în 1900, el a fost invitat și a participat la Blaj, la

[69] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 2, 5/17 ianuarie 1897, p. 19.
[70] *Tribuna*, Sibiu, nr. 286, 25 decembrie 1897/6 ianuarie 1898, p. 1142.
[71] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 113, 15/27 octombrie 1898, p. 451.
[72] *Șematism* 1900, p. 545.
[73] *Unirea*, Blaj, nr. 30, 30 iulie 1898, p. 236.
[74] *Unirea*, Blaj, nr. 31, 4 august 1900, p. 260.

serbările jubiliare dedicate împlinirii a 200 de ani de la unirea cu Roma a unei părți a românilor ardeleni, fapt în urma căruia s-a născut Biserica Greco-Catolică[75].

O știre din presa vremii anunța cititorii că Iuliu Bardoși, dar și alții erau membrii români ai curții cu jurați de la Tribunalul din Sibiu pentru sesiunea de primăvară 1901[76].

Fostul inspector școlar a dezvoltat o relație foarte bună de colaborare cu protopopii Ioan Rusu și Nicolae Togan. Împreună cu acesta din urmă, Iuliu Bardoși a contribuit decisiv la crearea și conducerea Reuniunii de înmormântare din cadrul tractului protopresbiterial. La 6 iunie 1909, în urma stăruințelor protopopului Nicolae Togan și sub președinția lui, a avut loc adunarea de constituire, înscriindu-se peste 300 de membrii. În cadrul lucrărilor, Iuliu Bardoși a fost ales director pe o perioadă de trei ani[77]. Prima adunare generală a reuniunii a avut loc la Școala confesională greco-catolică din Sibiu, sub președinția lui Bardoși în 30 decembrie 1909[78]. Ulterior, în cadrul adunării generale din 28 ianuarie 1912, Iuliu Bardoși a fost reales președinte tot pe un mandat de trei ani[79]. El va conduce cu conștiinciozitate adunările generale ale Reuniunii de înmormântare din Protopopiatul greco-catolic Sibiu până la sfârșitul vieții[80].

Iuliu Bardoși și Turda (1898-1915)

Legăturile lui Iuliu Bardoși cu orașul Turda datează încă din perioada cât s-a aflat în slujba Guberniului Transilvaniei de la Cluj. Astfel, cu ocazia balului Reuniunii de lectură a femeilor române din Turda, care a avut loc la 30 ianuarie 1866, el a donat suma de un florin[81]. Ulterior, aceste legături vor fi reluate la sfârșitul secolului al XIX-lea, având un substrat economico-financiar. Astfel, în cadrul adunării generale a Băncii „Arieșana” din 26 februarie 1898, el a fost ales membru în direcțiune. Alături de el, au mai fost aleși ca membrii noi ai direcțiunii, ziaristul Silvestru Moldovan (la acea dată redactorul gazetei *Foaia Poporului*), Paul Medan (oficial de tribunal) și preotul ortodox, Constantin Cotișel. La scurt timp, în 21 aprilie 1898, Iuliu Bardoși a fost ales președinte al direcțiunii băncii turdene, demnitate pe care o va păstra până va înceta din viață (1898-1915). Alegerea lui Iuliu Boardoși în această demnitate a presupus și o

[75] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 200, 8/21 septembrie 1900, p. 2.
[76] *Tribuna*, Sibiu, nr. 31, 17 februarie/2 martie 1901, p. 122.
[77] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 22, 31 mai/13 iunie 1909, p. 255; *Unirea*, Blaj, nr. 25, 26 iunie 1909, p. 221.
[78] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 5, 9/22 ianuarie 1910, p. 3.
[79] *Unirea*, Blaj, nr. 16, 15 februarie 1912, p. 5.
[80] *Unirea*, Blaj, nr. 19, 27 februarie 1913, p. 5; *Unirea*, Blaj, nr. 15, 17 februarie 1914, p. 5.
[81] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 21, 28/16 martie 1866, p. 84.

reorganizare a instituției bancare, deoarece el având reședința la Sibiu, a fost înființat un post de vicepreședinte, în care a fost ales avocatul turdean, Ioan Mesarosiu[82].

Deși a avut domiciliul în afara Turzii, Iuliu Bardoși a fost prezent în majoritatea cazurilor la ședințele adunării generale ale Băncii „Arieșana", conducând cu înțelepciune și moderație, câștigându-și respectul tuturor. Prima adunare generală pe care a condus-o în calitate de președinte al direcțiunii, a avut loc în 25 februarie 1899. În acest context, în direcțiune a intrat un nou membru, protopopul greco-catolic, Artemiu Codarcea, iar comisia de revizuire a fost completată cu noii membrii, Valeriu Porutiu și avocatul turdean, Eugen Pătăceanu[83].

În cadrul adunării generale a Băncii „Arieșana" din 24 februarie 1900, prezidată de Iuliu Bardoși, s-a votat acordarea unor sume de bani în scop caritabil, după cum urmează: pentru Școala confesională greco-catolică din Turda Veche 140 de florini; pentru Reuniunea meseriașilor români din Turda 32 de florini și 46 de coroane; tractul protopopesc greco-catolic de Turda a primit pentru cumpărarea de manuale și rechizite școlare elevilor de la școlile populare 30 de florini; la Fondul pentru crearea unui spital al tinerimii române de la școlile Blajului zece florini; pentru masa studenților de la institutele românești ortodoxe din Brașov cinci florini; pentru Internatul din Beiuș cinci florini; pentru zidirea bisericii ortodoxe din Petroșani cinci florini[84]. După finalizarea lucrărilor adunării generale de la bancă, Iuliu Bardoși a vizitat Școala confesională greco-catolică din Turda Veche, unde a constatat mai multe lipsuri referitoare la materialele didactice, recomandându-i învățătorului Simion Porutiu să facă o cerere la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta, pentru a primi cele necesare din vistieria statului. Ideea fostului inspector școlar s-a materializat, astfel că respectiva unitate de învățământ a primit harta Ungariei, 12 tabele parietale în limba română și tot atâtea în limba maghiară, 12 modele de desen și 24 de portrete (nu se precizează ale cui erau) și măsurile metrice. Învățătorul Porutiu i-a adus mulțumiri publice lui Iuliu Bardoși[85].

Distinsul binefăcător a stabilit o conexiune, pe care o va cultiva, cu Reuniunea meseriașilor români din Turda. Astfel, după finalizarea adunării generale a Băncii „Arieșana" din 23 februarie 1901, pe care a prezidat-o, Iuliu Bardoși a participat la petrecerea organizată de meseriașii români turdeni la Hotelul „Central", unde s-a jucat piesa *Leac pentru soacre* de Trocaru (pseudonimul lui Iosif Lupescu), precum și jocuri naționale, *Căluțerul* și *Bătuta*.

---

[82] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 36, 31 martie/12 aprilie 1898, p. 143; Dobrescu 2006, p. 163, 229, 245, 252.
[83] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 10, 7/19 martie 1899, p. 114.
[84] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 56, 10/23 martie 1900, p. 3.
[85] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 4, 21 ianuarie/3 februarie 1901, p. 46.

Iuliu Bardoși a fost în compania elitei românești turdene reprezentată de: frații Eugen și George Pătăceanu (avocați), protopopul greco-catolic, Artemiu Codarcea sau contabilul Alexandru Gaia[86].

La 1 martie 1902, în contextul adunării generale a Băncii „Arieșana", lucrările au fost închise de Iuliu Bardoși, care a mulțumit tuturor pentru încrederea acordată, și-a exprimat bucuria pentru progresul băncii și speranța într-o lucrare armonioasă[87].

La 22 februarie 1903, aflat din nou la Turda, Iuliu Bardoși a luat parte la petrecerea Reuniunii meseriașilor români condusă de avocatul Eugen Pătăceanu. În cadrul programului, au avut loc recitări din creația literară a lui George Coșbuc, o piesă de teatru „Un om buclucaș" de Eugène Labiche (tradusă de Maria Baiulescu), precum și jocurile naționale *Călușerul* și *Bătuta*. Se remarcă prezența avocaților Ioan Mesaroșiu și Iuliu Popescu, precum și a protopopilor celor două confesiuni românești, Iovian Mureșan (ortodox) și Artemiu Codarcea (greco-catolic)[88].

Consemnăm faptul că adunarea generală a Băncii „Arieșana" din 28 februarie 1904 a fost condusă tot de Iuliu Bardoși, pe agenda discuțiilor un loc important avându-l activitatea caritabilă. Astfel, s-au acordat sume de bani următoarelor instituții: Școlii confesionale greco-catolice din Turda Veche 163 de coroane și 42 de fileri; Societății universitarilor români din Cluj și Societății de lectură „Inocențiu Micu-Klein" a seminariștilor din Blaj, câte 20 de coroane fiecare; Reuniunii meseriașilor români din Turda 30 de coroane; pentru procurarea de manuale școlare elevilor săraci din Protopopiatul greco-catolic Luduș 30 de coroane; Spitalului studenților din Blaj 20 de coroane; Reuniunii de lectură a femeilor române din Turda 20 de coroane; pentru ridicarea școlii greco-catolice din satul Iacobeni 20 de coroane; Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Turda pentru premierea unui membru care s-a distins în domeniul pomăritului 20 de coroane; Reuniunii opidane de pompieri din Turda 15 coroane; Bisericii greco-catolice din Târgu Mureș zece coroane; Reuniunii regnicolare pentru ajutorul alienaților însănătoșiți din Sibiu zece coroane; păgubiților incendiului din Balomir zece coroane; Fondului de creare a unei școli de fete române din Cluj zece coroane; Fondului pentru cumpărarea unei hale cu vânzare a meseriașilor români din Sibiu și Bisericii greco-catolice din Cisnădie, câte cinci coroane fiecare[89].

În cadrul adunării generale a Băncii „Arieșana" din 25 februarie 1905, Iuliu Bardoși (în lipsă) a fost reales cu unanimitate de voturi la conducerea

[86] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 8, 18 februarie/3 martie 1901, p. 88.
[87] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 13, 29 martie 1902, p. 128; *Tribuna*, Sibiu, nr. 34, 21 februarie/6 martie 1902, p. 134.
[88] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 9, 23 februarie/8 martie 1903, p. 99-100.
[89] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 10, 29 februarie/13 martie 1904, p. 117.

direcțiunii. Tot atunci au fost cooptați în direcțiune membrii noi (avocatul Valer Moldovan și parohul greco-catolic de Turda Veche, Nicolae Portos Rațiu), iar în comitetul de supraveghere a intrat (tot ca membru nou), protopopul ortodox al Turzii, Iovian Mureșan[90].

În anul 1905, în semn de mulțumire pentru alegerea sa în conducerea Băncii „Arieșana", Iuliu Bardoși a pus bazele unui fond care îi poartă numele (Fondul „Iuliu Bardoși") la institutul de credit turdean, cu un capital de 100 de coroane destinat premierii elevilor care s-au remarcat la învățătură, dar și ajutorării celor cu posibilități financiare reduse de la Școala confesională greco-catolică din Turda Veche. Fondul va fi administrat de Capitlul Catedralei Sfânta Treime din Blaj, Ordinariatul arhidiecezan urmând să aibă drept de inspecțiune și îngrijire. Consistoriul de la Blaj a aprobat *literele fundaționale* în același an[91]. Din acest fond s-au premiat și ajutat, de-a lungul timpului, mulți elevi din Turda. Publicul cititor din Sibiu a fost anunțat de crearea acestei fundații, în anul 1908[92].

Adunarea generală a Băncii „Arieșana" din 24 februarie 1906 a fost condusă de același neobosit Iuliu Bardoși, iar binefacerile din profitul instituției bancare au continuat: pentru procurarea de manuale școlare Protopopiatul greco-catolic de Turda a primit 60 de coroane; pentru masa studenților universitari din Cluj s-au alocat 30 de coroane; la masa studenților din Blaj s-au donat 20 de coroane; la Fondul pentru crearea unui spital al tinerimii române de la școlile Blajului 20 coroane; Reuniunea meseriașilor români din Turda a primit 30 coroane; Reuniunea femeilor române din Turda 20 de coroane; Biserica din Aiud 50 de coroane; Despărțământul Turda al asociațiunii ASTRA 50 de coroane; Reuniunea pompierilor din Turda 15 coroane; la Fondul „Iuliu Bardoși" banca a contribuit cu zece coroane și zece fileri; Școala confesională greco-catolică din Turda a primit 170 de coroane; Școlii confesionale ortodoxe din Turda i s-a acordat 100 de coroane; la Fondul pentru cumpărarea unei hale cu vânzare a meseriașilor din Sibiu cinci coroane[93].

În 20 octombrie 1906, Iuliu Bardoși a fost din nou prezent la Turda pentru a participa la adunarea de toamnă a despărțământului local al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș. Manifestarea a început cu un serviciu divin oficiat de preoții greco-catolici Iosif Costin și Nicolae Portos Rațiu, cu participarea înaltului oaspete, a învățătorilor Simion Poruțiu și Mihai Găzdac, dar și a dascălului maghiar Gálfy Ferencz, trimisul inspectoratului școlar comitatens. Iuliu Bardoși a ridicat problema

[90] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 8, 20 februarie/5 martie 1905, p. 95.
[91] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 79, 8/21 aprilie 1905, p. 6.
[92] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 3, 13/26 ianuarie 1908, p. 29.
[93] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 46, 28 februarie/13 martie 1906, p. 3.

lecturii și a propus ca bibliotecarul despărțământului să enumere câți dintre membrii citesc cărți în bibliotecă și cine sunt aceștia[94].

În anul 1907, Iuliu Bardoși a fost protagonistul unui moment mai puțin plăcut. În 21 aprilie 1907, la Sibiu, a avut loc ședința delegației băncilor române asociate, prezidată de Partenie Cosma, iar notarul de ședință raportează faptul că: „alegerea dlui luliu Bardossy ca membru al delegațiunii a trebuit să fie anulată deoarece «Arieșana», pe care a reprezentat-o dl Bardossy la conferența băncilor din 26 Decemvrie a. tr. n-a aparținut și nu aparține băncilor române asociate și prin urmare reprezentantul n-ar fi putut ales membru al delegațiunei acelora, împrejurare care s-a adus la cunoștința dlui Bardossy prin scrisoarea biroului delegațiunei din 27 Decemvrie 1906”[95].

În 29 februarie 1908, Iuliu Bardoși a condus din nou ședința adunării generale a Băncii „Arieșana”, în cadrul căreia s-a votat alocarea sumei de 30 de coroane fondului care îi poartă numele[96]. La finalul anului școlar 1907-1908, cărțile oferite premianților la Școala confesională greco-catolică din Turda Veche (condusă de directorul Nicolae Portos Rațiu (parohul local), învățător fiind Pavel Cismașiu) au fost cumpărate cu bani de la Fundația „Iuliu Bardoși”[97].

La adunarea generală a Băncii „Arieșana” din 25 februarie 1910, presa epocii a arătat: „au fost presenți 20 acționari cu peste 360 acți. Adunarea a fost presidată de magnificul domn Iuliu Bardossy, inspector școl. reg. în retragere, care prin o respectuoasă ținută a câștigat simpatie tuturor celor cari erau de față”[98].

Fondul „Iuliu Bardoși” a fost alimentat cu contribuția unor persoane particulare sau instituții din Turda. Consemnăm că în anul 1910, în cadrul fondului au făcut donații: Banca „Arieșana” (29 de coroane și 32 de fileri), avocatul Iuliu Popescu (cinci coroane), protopopul ortodox al Turzii, Iovian Mureșan, protopopul greco-catolic de Turda, Iosif Costin, Ana Gaia, soția contabilului Alexandru Gaia și avocatul Valer Moldovan, au donat câte două coroane fiecare, Simion Pop protopop emerit și Samuil Porțiu, paroh greco-catolic din Ceanu Mic, câte o coroană[99].

La fel ca în trecut, la sfârșitul anului școlar următor (1910-1911) s-a consemnat aceeași situație, presa vremii precizând faptul că fondul avea atunci

[94] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 242, 2/15 noiembrie 1906, p. 3.
[95] *Tribuna*, Arad, nr. 93, 27 aprilie/10 mai 1907, p. 8.
[96] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 11, 9/22 martie 1908, p. 119; *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 54, 7/20 martie 1908, p. 6; *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 27, 8/21 martie 1908, p. 110.
[97] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 29, 13/26 iulie 1908, p. 321.
[98] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 35, 16 februarie/1 martie 1910, p. 3.
[99] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 12, 21 martie/3 aprilie 1910, p. 177.

un capital de 361 de coroane și 70 de fileri, iar cărțile de premiu au costat 11 coroane și 28 de fileri[100].

Anul 1912 a marcat jubileul de 25 de ani al Băncii „Arieșana", însă acesta nu a fost sărbătorit la înălțimea așteptărilor de către elita Turzii. Adunarea generală din 15 martie 1912 a fost condusă de același neobosit Iuliu Bardoși, însă aceasta a fost umbrită de situația fostului director executiv al băncii, Iuliu Cezar Vlăduțiu, personalitate de maximă importanță pentru orașul Turda și unul dintre fondatorii Băncii „Arieșana", care în 1911 s-a pensionat, dar i s-a promis că va rămâne ca membru al direcțiunii. Acest lucru nu s-a respectat, astfel că în cadrul adunării generale din 1912, în locul său a fost ales protopopul greco-catolic de Turda, Iosif Costin. Presa vremii evidențiază că Iuliu Bardoși l-a susținut pe Iuliu Cezar Vlăduțiu: „În zadar a accentuat d-l Bardoși meritele incontestabile ale d-lui Vlăduțiu pentru bancă, de la întemeierea ei, greșala nu s-a mai putut repara"[101]. Deși a încercat medierea conflictului iscat la conducerea băncii, legat de situația fostului director executiv, Iuliu Bardoși nu a reușit păstrarea acestuia în direcțiunea băncii[102].

Pe de altă parte, la Fondul „Iuliu Bardoși" au mai contribuit în anul 1912: Banca „Arieșana" cu 16 coroane și 74 de fileri, Ioan Oltean avocat în Luduș cu șase coroane, Ioan Bucur protopopul de Arieș cu cinci coroane, Nicolae Racoviță paroh greco-catolic în Livada și Ioan Giurgiu avocat în Iara cu două coroane fiecare[103].

Penultima adunare generală a Băncii „Arieșana" condusă de Iuliu Bardoși a avut loc la 28 martie 1913. În presa vremii se arată că participanții au fost plăcut impresionați, „văzând sala decorată cu portretele bine nimerite ale primilor prezidenți Dr. Ioan Rrațiu și Dioniziu St. Șuluțiu"[104]. Avocații turdeni Iuliu Popescu și Ioan Mesarosiu au fost realeși în direcțiune. În cadrul acestei adunări, Iuliu Bardoși, în calitate de președinte al direcțiunii, s-a numărat printre cei care au susținut un nou statut al Băncii „Arieșana" în cadrul asociațiunii ASTRA. Astfel, s-a luat decizia ca institutul de credit turdean să devină membru pe viață, trimițând Comitetului Central un *libel* (libret) în valoare de 200 de coroane[105].

La 29 aprilie 1913, Iuliu Bardoși a participat la Biserica dintre Brazi din Sibiu, la comemorarea uneia dintre cele mai mari personalități ale orașului Turda, Dr. Ioan Rațiu, care își doarme somnul de veci în curtea acestui lăcaș de cult. A fost oficiat un parastas în amintirea marelui memorandist și om politic de

[100] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 145, 5/18 iulie 1911, p. 3.
[101] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 56, 10/23 martie 1912, p. 2.
[102] Neagu 2024, p. 218.
[103] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 60, 15/28 martie 1912, p. 3.
[104] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 89, 25 aprilie/8 mai 1913, p. 3.
[105] SJSANR, Fond ASTRA, pachet Despărțământul Turda, f. 380.

către canonicul Vasile Suciu (viitor mitropolit greco-catolic), ca trimis al mitropolitului Victor Mihali de Apșa, asistat de mai mulți preoți, printre care protopopul greco-catolic de Sibiu, Nicolae Togan. În asistență, pe lângă Iuliu Bardoși, presa vremii îl menționează și pe Iuliu Maniu[106].

Ultima adunare generală a Băncii „Arieșana" condusă de Iuliu Bardoși a avut loc la Turda, în 28 martie 1914, distinsul filantrop fiind reales în direcțiune. Acest for de conducere a fost completat cu tânărul avocat Augustin Rațiu[107].

Iuliu Bardoși a fost apropiat și de zona adiacentă orașului Turda, implicându-se la nivelul unor comunități locale din comitatul Turda-Arieș. Astfel, cu ocazia petrecerii tinerimii române din Ghirișu de Arieș (azi parte a orașului Câmpia Turzii), desfășurată în 8 ianuarie 1911, distinsul filantrop a donat două coroane în folosul bisericii greco-catolice, recent edificate (azi biserica Parohiei ortodoxe Câmpia Turzii I)[108]. Alături de elita laică și ecleziastică a Turzii (de ambele confesiuni), în 30 martie 1913, Iuliu Bardoși a fost prezent la Luduș, la pensionarea protopopului greco-catolic, Nicolae Solomon, personalitate remarcabilă a Bisericii Române Unire, unanim apreciată și respectată. Din partea comunității românești a comitatului Turda-Arieș a vorbit avocatul turdean Valer Moldovan, care l-a numit pe protopop *povățuitorul românilor*. Printre cei care au participat la eveniment, pe lângă Iuliu Bardoși, s-au numărat avocații George Popescu, George Pătăceanu și Augustin Rațiu (toți din Turda), protopopul ortodox al Turzii, Iovian Mureșan, marele latifundiar din Grebenișu de Câmpie, Emil Cormoș-Alexandrescu sau avocatul Ioan Oltean din Luduș[109].

Iuliu Bardoși și asociațiunea ASTRA

Legăturile lui Iuliu Bardoși cu asociațiunea ASTRA au debutat de timpuriu, încă de la crearea acesteia. Astfel, istoriografia consemnează faptul că el a fost unul dintre primii donatori la biblioteca asociațiunii, în perioada 1861-1862[110]. De asemenea, el a donat pentru colecția numismatică a ASTRA, opt monede vechi (nu se specifică ce anume), prin intermediul lui George Barițiu, în contextul ședinței lunare a Comitetului asociațiunii din 3 septembrie 1872[111].

Iuliu Bardoși a fost unul dintre fondatorii Despărțământului Deva al ASTRA, constituit în urma adunării generale din 24 februarie 1873, când a fost ales membru al comitetului de conducere[112]. În același an, el a făcut o nouă

[106] *Unirea*, Blaj, nr. 43, 3 mai 1913, p. 4.
[107] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 74, 2/15 aprilie 1914, p. 3.
[108] *Unirea*, Blaj, nr. 11, 7 martie 1911, p. 119.
[109] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 66, 22 martie/4 aprilie 1913, p. 3.
[110] Borș 2011, p. 58.
[111] *Transilvania*, Brașov, nr. 19, 1 octombrie 1872, p. 226.
[112] *Transilvania*, Brașov, nr. 9, 1 mai 1873, p. 105.

donație de trei monede vechi (una romană, una poloneză și una sârbească) pentru Muzeul Asociațiunii[113]. Distinsul inspector avea o predilecție pentru numismatică. El nu va rămâne mult timp în cadrul Despărțământului Deva pentru că la 12 iulie 1874, în cadrul adunării generale a Despărțământului Sibiu, Iuliu Bardoși (amintit cu funcția de subinspector) este ales membru ordinar al noului comitet constituit pe trei ani[114].

Distinsul filantrop a participat în 5-7 august 1877, la adunarea generală a ASTRA de la Blaj, sub președinția lui Iacob Bologa, fiind ales membru în comisia bugetară[115].

Date suplimentare legate de relația lui Iuliu Bardoși cu ASTRA avem de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, la 10 martie 1897 a avut loc la Sibiu, adunarea generală extraordinară a ASTRA, prezidată de Ioan Micu Moldovan. În cadrul acesteia, Iuliu Bardoși a fost ales membru al Comisiei de 15 pentru censurarea raportului și prezentarea unui proiect de *conclus*[116]. La sfârșitul verii aceluiași an (27-30 august 1897), el a participat la adunarea generală de la Mediaș, unde a fost ales membru al comisiei financiare[117].

În cadrul adunării generale de la Deva, desfășurată între 27-28 august 1899, Otilia Irina Bardoși, fiica lui Iuliu Bardoși a susținut un concert de pian, fiind felicitată, în primul rând de părintele ei[118]. Acesta a dorit să-și ajute fiica pentru a fi angajată ca profesoară. Astfel, la 7 septembrie 1899, în cadrul ședinței Comitetului central al asociațiunii sub președinția arhimandritului Ilarion Pușcariu, Iuliu Bardoși a înnaintat cu data de 6 septembrie 1899, diploma de profesoară a fiicei sale Olivia Irina, rugând Comitetul central să fie angajată ca profesoară de muzică instrumentală la Școala civilă de fete[119].

La nivelul Despărțământului Sibiu, Iuliu Bardoși este atestat (1901) ca membru pe viață, fiind în compania unor mari personalități precum mitropolitul Ioan Mețianu, arhimandritul Ilarion Pușcariu, profesorul Eusebiu Roșca directorul Seminarului Andreian, a avocaților Octavian Russu, Avram Tincu și Nicolae Vecerdea, a inginerului Onoriu Tilea sau a bancherului Partenie Cosma[120].

Între 21-22 septembrie 1901, a avut loc adunarea generală a ASTRA la Sibiu, unde a fost ales președinte Alexandru Mocioni, iar vicepreședinte Iosif Sterca-Șuluțiu. Iuliu Bardoși a fost ales membru supleant al comitetului, o

---

[113] *Transilvania*, Brașov, nr. 23, 1 decembrie 1873, p. 282.
[114] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 52, 4/16 iulie 1874, p. 208; *Transilvania*, Brașov, nr. 16, 15 august 1874, p. 195.
[115] *Transilvania*, Brașov, nr. 18, 15 septembrie 1877, p. 205.
[116] *Transilvania*, Sibiu, nr. IX-X, noiembrie-decembrie 1897, p. 54.
[117] Giura 2018, p. 56.
[118] *Familia*, Oradea, nr. 35, 29 august/10 septembrie 1899, p. 416.
[119] *Transilvania*, Sibiu, nr. X, decembrie 1899, p. 119.
[120] *Transilvania*, Sibiu, nr. X, decembrie 1901, p. 94.

funcție similară dobândind Elie Cristea (viitorul patriarh Miron)[121]. Se pare că acest statut nu i-a convenit fostului inspector școlar, deoarece cu ocazia adunării generale de la Oravița, din 14-15 septembrie 1902, Iuliu Bardoși își dă demisia din funcția de membru supleant al comitetului[122].

În anul 1905, Iuliu Bardoși a luat parte la serbările ASTRA de la Sibiu, în cadrul cărora s-a inaugurat Muzeul asociațiunii, printre participanți numărându-se ambii mitropoliți Victor Mihali de Apșa (greco-catolic) și Ioan Mețianu (ortodox), avocații Iuliu Maniu și Amos Frâncu, dar și multe alte notabilități[123].

Iuliu Bardoși, promotor și sprijinitor al învățământului din Transilvania în perioada de sfârșit a dualismului (1898-1915)

Dacă ne referim la învățământul din epoca dualistă, acest domeniu a fost reglementat de mai multe legi, dintre care se remarcă, în primul rând, Legea XXXVIII din 1868, elaborată de Eötvös József, care a avut un sens modernizator și de progres. În acord cu politica generală a guvernelor budapestane, legislația ulterioară referitoare la învățământ, mai ales legile Trefort din 1879 și 1883, precum și legea Apponyi din 1907, au avut ca scop crearea națiunii unice maghiare, fapt care i-a afectat pe nemaghiari, mai ales prin prisma faptului că era încurajată transformarea școlilor confesionale (susținute de culte și unde învățământul se desfășura în limba maternă), în școli de stat, cu limba de predare maghiară[124]. Cu toate acestea, românii din Transilvania au reușit să-și păstreze școlile confesionale, mai ales la orașe. În cazul orașului Sibiu, unul dintre cei care a contribuit masiv și decisiv la existența Școlii confesionale greco-catolice a fost Iuliu Bardoși.

După perioada petrecută la Szolnok, în care și-a legat numele de modernizarea învățământului din comitatul Jász-Nagykun-Szolnok, și stabilirea la Sibiu (1895), Iuliu Bardoși a rămas deosebit de apropiat de sistemul educațional și de problemele sale, mai ales de cel primar și confesional. Prin acțiunile sale, fostul inspector și-a adus partea sa de contribuție la ridicarea învățământului sibian. Putem afirma că Iuliu Bardoși a exercitat un patronaj spiritual asupra domeniului educațional, cel puțin din zona Sibiului (dar nu numai). El a contribuit material pentru susținerea școlilor confesionale românești, dar și a învățătorilor care le deserveau. Iuliu Bardoși s-a implicat în mod deosebit în crearea Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș.

---

[121] *Familia*, Oradea, nr. 37, 16/29 septembrie 1901, p. 443; *Transilvania*, Sibiu, nr. X, decembrie 1901, p. 174.
[122] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 197, 8/21 septembrie 1902, p. 3.
[123] *Unirea*, Blaj, nr. 34, 26 august 1905, p. 285.
[124] Pop, Bolovan 2016, p. 334.

La scurt timp de la revenirea la Sibiu, în 12 aprilie 1896, Iuliu Bardoși este proclamat membru de onoare al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Sibiu[125]. În 6-7 aprilie 1897, a avut loc adunarea generală a Despărțământului Sibiu a Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș cu participarea lui Iuliu Bardoși, care, în cadrul lucrărilor, a propus ca învățătorii să adune sămânță pentru a cultiva pomi fructiferi. Mai participă protopopul Ioan Rusu, președintele Romul Simu, învățătorii Nicolae Doican din Veștem, Ioan Stoia din Orlat și Dumitru Bleoca din Buia[126].

La nivel central, în 15 iunie 1897, are loc la Blaj, adunarea generală a Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, la care participă numeroase personalități, dintre care îi amintim pe mitropolitul Victor Mihali de Apșa, Axente Sever, prepozitul Capitlului Catedralei Sfânta Treime din Blaj, Ioan Micu Moldovan, dar și Iuliu Bardoși. Au participat 140 de învățători, iar în cadrul lucrărilor a fost aleasă conducerea reuniunii, pe o perioadă de trei ani: George Munteanu-președinte (fost director al Preparandiei din Blaj și profesor), Ioan Fekete Negruțiu-vicepreședinte (fost director al Preparandiei din Blaj și profesor), Petru Ungureanu și Nicolae Pop (ambii notari) Aurel P. Bota (casier), Aurel C. Domșa (controlor) și Ioan Stoica (bibliotecar)[127]. Iuliu Bardoși a luat parte la majoritatea adunărilor generale ale acestei asociații, străduindu-se să-i motiveze pe învățători, inclusiv cu sume de bani din propriul buzunar, acordate pentru cele mai bune dizertații sau pentru o remarcabilă activitate în domeniul agricol (pomologie)[128].

În cadrul adunării generale a Despărțământului Sibiu al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, din 5 mai 1898, Iuliu Bardoși propune editarea unei foi pedagogice ca organ al reuniunii, iar dacă acest lucru va fi posbil pe moment, atunci consideră că ziarul *Unirea* de la Blaj, organul oficial al Mitropoliei de la Blaj, ar fi indicat să scoată un supliment cu conținut *scolastic*[129]. Adunarea de toamnă (1898) a Despărțământului Sibiu s-a desfășurat la Bradu (azi parte a orașului Avrig), iar Iuliu Bardoși a propus ca din averea acestui despărțământ să se acorde două premii în bani și altul în cărți pentru învățătorii care vor arăta prin documente că au cei mai mulți pomi altoiți de ei. Iuliu Bardoși propune ca prezidiul să roage Consistoriul arhidiecezan de la Blaj să se deschidă în vara anului 1899 un curs pentru noțiuni de muzică la Blaj[130].

---

[125] *Unirea*, Blaj, nr. 23, 6 iunie 1896, p. 181.
[126] *Unirea*, Blaj, nr. 17, 24 aprilie 1897, p. 132.
[127] *Unirea*, Blaj, nr. 25, 19 iunie 1897, p. 204; Mârza 2011, p. 266.
[128] Mârza 2006, p. 40.
[129] *Tribuna Poporului*, Arad, nr. 112, 14/26 iunie 1898, p. 551.
[130] *Tribuna*, Sibiu, nr. 235, 29 octombrie/10 noiembrie 1898, p. 942.

La fel precum a făcut când a fost inspector școlar la Szolnok, Iuliu Bardoși s-a străduit să sprijinile cât mai mult școlile rurale. Astfel, în 1899 învățătorul Traian Șandru din Șura Mică îi mulțumea lui Iuliu Bardoși, care l-a susținut pe lângă Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta, în obținerea de rechizite și materiale didactice pentru școala unde activa[131]. Observăm că deși se afla în pensie, Iuliu Bardoși și-a păstrat relaționarea cu unii oficiali ministeriali, fapt care i-a permis să poată ajuta școlile românești.

Neobositul protector al învățământului românesc a fost o prezență constantă, asumată și implicată la ședințele în cadrul cărora se discutau problemele școlare. La 21 mai 1899, a avut loc adunarea de primăvară a Despărțământului Sibiu al Reuniunii învățătorilor greco-catolici, desfășurată la Calvaser (localitatea azi dispărută, înglobată în Șeica Mare). Înainte de acest eveniment, au avut loc examenele de final de an la școala din localitate, participând mai mulți săteni, dar și Iuliu Bardoși cu fiica sa, Olivia[132]. În cadrul evenimentului, fostul inspector, constatând că muzica vocală și instrumentală nu este studiată nici măcar la modul suficient, iar nu toți învățătorii sunt instruiți în acest domeniu, a propus Consistoriului mitropolitan de la Blaj să deschidă în vara anului 1899, un curs de muzică de șase săptămâni, argumentând că muzica înnobilează inima și simțurile, stârnește pietatea religioasă, influențează ridicarea cultului divin[133]. În opinia sa, în acest mod învățătorii vor putea organiza mai cu ușurință coruri de elevi și adulți. Adunarea a primit această propunere și a decis că va întreba și alte despărțăminte dacă sprijină această propunere[134].

În 18-19 septembrie 1900, Iuliu Bardoși a fost prezent la Blaj, pentru a participa la lucrările adunării generale a Reuniunii învățătorilor greco-catolici, printre cei remarcați cu această ocazie, fiind vicarul foraneu al Silvaniei, Alimpiu Barbulovici și protopopul greco-catolic al tractului Gurghiu, Elie Câmpeanu[135].

La scurt timp, în 27 octombrie 1900, Despărțământul Sibiu al Reuniunii învățătorilor și-a ținut adunarea generală în Alămor, la care a participat și Iuliu Bardoși. Acesta a propus ca Despărțământul Sibiu să intervină la Comitetul central pentru crearea unei reuniuni de înmormântare a învățătorilor din arhidieceză[136]. Bardoși a fost membru într-o comisie pentru studierea regulamentului *scolastic*.

---

[131] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 13, 28 martie/9 aprilie 1899, p. 153.
[132] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 119, 1/13 iunie 1899, p. 3.
[133] Poslusnicu 1928, p. 391.
[134] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 56, 25 mai/6 iunie 1899, p. 228.
[135] *Tribuna*, Sibiu, nr. 190, 1/14 octombrie 1900, p. 758.
[136] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 236, 24 octombrie/6 noiembrie 1900, p. 3. *Tribuna*, Sibiu, nr. 206, 25 octombrie/7 noiembrie 1900, p. 206.

El a participat și la adunarea generală a Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, din 3-5 octombrie 1901, fiind în preajma unor personalități precum mitropolitul Victor Mihali de Apșa, canonicii Gavril Pop, Augustin Bunea, Izidor Marcu și protopopul Elie Dăianu[137].

Distinsul filantrop a avut numeroase inițiative pentru stimularea învățătorilor. Astfel, în cadrul adunării generale a Reuniunii învățătorilor desfășurată la Blaj, în 21-22 octombrie 1902, Iuliu Bardoși a oferit un premiu de zece coroane pentru cea mai bună lucrare din sfera economiei, elaborată de un învățător. Au participat președintele George Muntean și vicepreședintele Ioan Fekete Negruțiu, canonicul Izidor Marcu, Augustin Caliani și alți oficiali ai Bisericii Greco-Catolice. Au fost recompensați învățătorii Elie Câmpeanu, Toma Simu și Mihai Găzdac. Totodată, Iuliu Bardoși a prezentat un proiect de statute pentru o reuniune de înmormântare[138].

Între 8-9 noiembrie 1903, au avut loc lucrările adunării generale ale Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș în orașul de la confluența Târnavelor, cu Iuliu Bardoși la masa prezidială, alături de conducerea Bisericii Greco-Catolice. Presa epocii consemna: „membrul Iuliu Bardossy mulțumesce Mitropolitului în numele învățătorilor pentru ajutorul dat și de data acesta reuniunii și-i doresce îndelungată păstorire. Adunarea aclamează pe preaiubitul și generosul patron al reuniunei”[139].

Anul 1904 a marcat jubileul de 150 de la deschiderea școlilor Blajului, focar de identitate și cultură națională, cu un rol capital în afirmarea a românilor din Transilvania (și nu numai). Acest important eveniment a fost aniversat și în cadrul adunării generale a Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș din 3-5 noiembrie 1904, la care a participat și Iuliu Bardoși[140].

Revenind la nivel local, în 20 mai 1906, a avut loc adunarea de primăvară a Despărțământului Sibiu al Reuniunii învățătorilor, care s-a desfășurat la Hamba, cu participarea neobositului Iuliu Bardoși, a protopopului, Nicolae Togan și a parohului de la Orlat, Dionisie Decei[141]. În cadrul acestei adunări, protopopul greco-catolic de Sibiu, dorind să scoată în relief meritele lui Bardoși, a rostit următorul *laudatio*: „Magnificul domn Iuliu Bardosy, care la etatea sa

[137] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 42, 14/27 octombrie 1901, p. 498. *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 222, 7/20 octombrie 1901, p. 4. *Unirea*, Blaj, nr. 41, 12 octombrie 1901, p. 331.
[138] *Tribuna*, Sibiu, nr. 191, 17/30 octombrie 1902, p. 762. *Unirea*, Blaj, nr. 44, 1 noiembrie 1902, p. 370.
[139] *Unirea*, Blaj, nr. 46, 14 noiembrie 1903, p. 447.
[140] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 45, 31 octombrie/13 noiembrie 1904, p. 579. *Răvașul*, Cluj, nr. 46, 12 noiembrie 1904, p. 193. *Tribuna*, Arad, nr. 203, 26 octombrie/8 noiembrie 1904, p. 2.
[141] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 20, 14/27 mai 1906, p. 263. Despre personalitatea lui Dionisie Decei a se vedea Neagu 2021, p. 29-37.

nici când și în ori ce parte s-a ținut adunarea noastră în acest protopopiat, n-a pregetat a ne onora cu presența sa, cu sprijinul și povețele sale, contribuind mult prin aceasta la ridicarea și vaza statului nostru învățătoresc”[142].

Adunarea generală a Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, care a avut loc la Blaj în 29 octombrie 1907, s-a desfășurat contextul noii legislații școlare a contelui Apponyi. Prin aceasta s-a dorit definitivarea maghiarizării învățământului din Transilvania. Din nou, Iuliu Bardoși a fost printre cei prezenți, alături de președintele respectivului for, George Munteanu (numit canonic în 1906) și de protopopul de Biia, Iosif Lita[143].

Despărțământului Sibiu al reuniunii învățătorești și-a ținut adunarea de primăvară din 1908, în localitatea Șura Mică, printre participanți numărându-se marele filantrop Iuliu Bardoși[144].

Consemnăm faptul că, în cadrul adunării generale a Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, care a avut loc la Blaj, în 24 septembrie 1909, Iuliu Bardoși a propus crearea Orfelinatului învățătorilor, idee primită cu bucurie[145]. În acest scop, el a trimis biroului central al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș un *libel de depunere*, în valoare de 20 de coroane la Banca „Arieșana” din Turda, ca bază pentru crearea Orfelinatului pentru orfanii de învățători, precum și proiectul de statut[146].

Energicul inspector școlar pensionar nu a lipsit nici de la adunarea din 3 decembrie 1909 a Despărțământului Sibiu al Reuniunii învățătorilor, desfășurată la Școala confesională greco-catolică din Sibiu[147], la fel precum la adunarea similară din 8 mai 1910, care a avut loc la Slimnic, unde este ales președinte Romul Botezatu, învățător din Sibiu[148].

Iuliu Bardoși nu a uitat de locurile natale. Astfel, la 24 mai 1910, el s-a aflat la Beica de Sus (azi sat în com. Beica de Jos, jud. Mureș), unde a avut loc adunarea Despărțământului Reghin al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș. Presa din acea vreme consemna faptul că: „Adunarea cu mare recunoștință aduce mulțămită protocolară Ilustrului bărbat Iuliu Bardoși, membru onorar și fundator al reuniunii, pentru viul interes, ce-l are față de înaintarea corpului învățătoresc”[149].

---

[142] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 20, 14/27 mai 1906, p. 264.
[143] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 45, 4/17 noiembrie 1907, p. 571.
[144] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 19, 4/17 mai 1908, p. 203.
[145] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 218, 9/22 octombrie 1909, p. 5.
[146] *Unirea*, Blaj, nr. 22, 5 iunie 1909, p. 197.
[147] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 268, 11/24 decembrie 1909, p. 4.
[148] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 94, 30 aprilie/13 mai 1910, p. 4.
[149] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 122, 4/17 iunie 1910, p. 2.

Deși era la pensie, experiența și expertiza lui Iuliu Bardoși în domeniul educațional nu a putut fi trecută cu vederea de autoritățile vremii. În anul 1911, s-a constituit Comisia permanentă pentru afacerile de învățământ a comitatului Sibiu. Ședința de constituire a avut loc la Casa comitatului, fiind prezidată de vicecomitele Ludwig Fabritius. În cadrul lucrărilor, la conducerea Comisiei a fost ales ca președinte Iuliu Bardoși, vicepreședinte a devenit Nagy József (paroh și protopop reformat de Sibiu), iar notar H. Krebs (învățător la Școala elementară romano-catolică de băieți din Sibiu). În conducerea acestui organism mai intrau ca membrii: Petru Bod (directorul Școlii civile de fete din Sibiu), R. Phelps (directorul Școlii evanghelice din Cristian), asesorii consistoriali de la Mitropolia ortodoxă din Sibiu, Matei Voileanu și Lazăr Triteanu, Samuel Prokupek (directorul Orfelinatului terezian din Sibiu), Joseph Capesius (directorul Seminarului evanghelic din Sibiu) și Romul Simu (învățător greco-catolic pensionar). Această comisie a avut ca scop să facă propuneri Comitetului administrativ al comitatului Sibiu în toate chestiunile care privesc domeniul școlar, iar ședințele aveau loc lunar, la Casa comitatului[150]. După cum se poate vedea, Iuliu Bardoși a fost un mare sprijinitor și promotor al educației în limba română la sfârșitul regimului dualist. El s-a implicat activ și personal în această activitate, considerând-o una de căpătâi pentru viitorul națiunii române din Transilvania. Prin aceasta, dar evident și prin alte aspecte ale activității cale, el și-a dovedit patriotismul genuin, care îl anima.

Activitatea bancară a lui Iuliu Bardoși

Sistemul bancar românesc din Transilvania a reprezentat latura economico-financiară a mișcării naționale și de a firmare a românilor. Băncile românești au avut un rol important în procesul de modernizare al comunităților unde funcționau. Crearea lor a permis elitei bancare românești (cu studii de specialitate sau nu) să fie la curent cu ideile economice din Europa celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Aceste instituții de credit au finanțat numeroase proiecte culturale, educaționale, bisericești și altele, care aveau în centru promovarea românității, mai ales în timpul dualismului austro-ungar. O mare parte a elitei intelectuale românești (preoți de ambele confesiuni, avocați, medici etc.) a desfășurat o importantă activitate financiar-bancară, reprezentanții acesteia ocupând un loc în cadrul direcțiunii sau a consiliului de supraveghere a diferitelor bănci. Prima cooperativă de credit românească a fost creată la Rășinari în 1867 de către învățătorul Visarion Roman. Printre cele mai importante bănci românești, înființate în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se numără: „Albina” din Sibiu (1872), ,,Aurora’’ din

[150] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 98, 5/18 mai 1911, p. 3.

Năsăud (1873), „Ardeleana'' din Orăștie (1885), „Economul'' din Cluj (1886), „Victoria'' din Arad (1887) sau „Arieșana" din Turda (1887).

Iuliu Bardoși s-a înscris în mod fericit în această evoluție, distinsul intelectual având o activitate financiară efervescentă. Am arătat deja rolul și locul său în cadrul Băncii „Arieșana" din Turda, unde a fost președintele direcțiunii (1898-1915). În cele ce urmează, în acest punct al demersului nostru vom prezenta implicarea sa la nivelul altor bănci și instituții financiare.

Iuliu Bardoși a fost unul dintre fondatorii Băncii „Albina" din Sibiu (1872), cea mai mare și mai importantă bancă românească din Transilvania antebelică, având un rol major în dezvoltarea mișcării naționale a românilor ardeleni. El a fost unul dintre acționarii inițiali ai acestei bănci, deținând un număr de cinci acțiuni[151]. La 25 martie 1874, a avut loc prima adunare generală ordinară a Băncii „Albina" din Sibiu, Iuliu Bardoși fiind unul dintre notarii acesteia[152].

Distinsul filantrop a fost ales în 21 martie 1875, membru (nou) al Consiliului de administrație al Băncii Generale de Asigurare Mutuală „Transilvania" (Allgemeine Wechselseitige Versicherungs-Bank „Transilvania"), cea mai puternică societate de asigurare din Transilvania, creată în 1868 la Sibiu[153], primul ei președinte fiind baronul Franz von Mylius, înrudit cu familia Brukenthal. Din conducerea acestei bănci au făcut parte, de-a lungul timpului, și reprezentanți ai elitei românești, precum: Iacob Bologa, Ioan Hania, Ilie Măcelariu, Zaharia Boiu, Dimitrie Comșa sau Aurel Brote. Banca Generală de Asigurare Mutuală „Transilvania", potrivit statutului, oferea patru tipuri de asigurări: contra focului, contra grindinei, asigurări de viață și asigurări contra daunelor din timpul transportului[154].

În anul 1904, în calitate de acționar, Iuliu Bardoși a participat la adunarea generală a Băncii „Albina"[155].

În 26 decembrie 1906, a avut loc a cincea conferință a băncilor române, unde s-a decis crearea asociației „Solidaritatea", care urma să fie formată din reprezentanții a 40 de bănci. S-a ales o delegație din care făceau parte, printre alții, Iuliu Bardoși, Partenie Cosma sau Ioan Lapedatu, care a fost împuternicită să depună toate eforturile pentru activarea „Solidaritatea"[156].

Iuliu Bardoși a cultivat o strânsă apropiere față de Banca Generală de Asigurare Mutuală „Transilvania", după cum arată presa vremii. El a deținut și demnități în cadrul acesteia. Astfel, la 11 octombrie 1908 a avut loc adunarea

[151] *Monografia* 1897, p. 114.
[152] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 22, 2 aprilie/21 martie 1874, p. 4.
[153] Brazda 2020, p. 523.
[154] Balog, Eppel 2011, p. 335.
[155] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 13, 21 martie/3 aprilie 1904, p. 154.
[156] Drecin 1977, p. 235.

generală extraordinară a acestei instituții, în cadrul căreia sunt aleși noi membrii ai direcțiunii, printre care și Iuliu Bardoși, pentru un mandat de doi ani[157]. A dobândit un nou mandat, cu ocazia adunării generale din 3 aprilie 1910[158].

În 9 aprilie 1911, Iuliu Bardoși a participat și a ținut un discurs în cadrul adunării Băncii Generale de Asigurare Mutuală „Transilvania" desfășurată la Sala Primăriei din Sibiu, sub președinția lui Dr. Wilhelm Bruckner[159].

Intensa activitate bancară pe care a desfășurat-o Iuliu Bardoși i-a permis să obțină însemnate venituri, dirijate și pentru nenumărate acte caritabile, în diverse domenii.

Activitatea caritabilă a lui Iuliu Bardoși

Iuliu Bardoși a fost unul dintre cei mai mari filantropi din Transilvania antebelică. Din păcate activitatea sa în acest domeniu este cvasinecunoscută. Fără a greși, putem afirma că Iuliu Bardoși poate sta (în mod cu totul meritat) în galeria marilor filantropi ai Transilvaniei, precum avocatul Emanoil Gojdu sau basarabeanul Vasile Stroescu. Activitatea lui Bardoși în acest domeniu este extrem de vastă și densă, incluzând numeroase forme de manifestare. El a finanțat cu predilecție sistemul educațional și școlile comunității românești. Pentru acestea, el a donat bani, dar și obiecte, în special cărți și materiale didactice. Pentru toată activitatea sa caritabilă în domeniul școlar, Iuliu Bardoși merită titlul de patron spiritual al învățământului din Transilvania.

Vom începe creionarea operei filantropice al lui Iuliu Bardoși prin a remarca faptul că el a fost o vreme îndelungată în conducerea Fundației „Alexandru Șterca-Șuluțiu" de la Blaj, care acorda burse la trei tineri greco-catolici, care studiau în afara Ungariei dreptul și medicina și altor doi tineri, care studiau în aceleași condiții metalurgia, tehnica, pedagogia sau științele exacte. Legăturile lui Iuliu Bardoși cu această fundație sunt timpurii și datează din secolul al XIX-lea, fiind păstrate până la moartea distinsului mare filantrop. O știre din presa epocii, informa publicul cititor că în cadrul unei ședințe din 7 septembrie 1874, care a avut loc la Blaj, Iuliu Bardoși deținea calitatea de membru în Consiliul de administrație al Fundației „Alexandru Șterca-Șuluțiu"[160]. Prezența sa în cadrul ședințelor conducerii acestei fundații a fost una constantă, de-a lungul timpului. În iulie 1904, Iuliu Bardoși a participat la Blaj, la ședința directoratului fundației, care a fost precedată de Sfânta Liturghie și slujba parastasului pentru întemeietor[161]. Prezența sa în conducerea acestei fundații, una

[157] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 41, 5/18 octombrie 1908, p. 445.
[158] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 33, 25 martie/7 aprilie 1910, p. 139.
[159] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 15, 10/23 aprilie 1911, p. 13.
[160] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 70, 8 octombrie/26 septembrie 1874, p. 2.
[161] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 30, 18/31 iulie 1904, p. 399; *Unirea*, Blaj, nr. 30, 23 iulie 1904, p. 287.

din cele mai importante ale Blajului, indică și gradul ridicat de încredere pe care Iuliu Bardoși îl avea la nivelul ierarhiei greco-catolice din Transilvania.

Școlile Blajului s-au bucurat de o atenție specială din partea distinsului filantrop. Acesta a fost un adevărat mecena pentru instituțiile de învățământ de acolo. El a făcut numeroase donații, constând mai ales în cărți și materiale didactice, dar nu numai. Se remarcă o *liturghie cu cirile* donată Bibliotecii seminariale[162]. În anul școlar 1878-1879, el a donat pentru Biblioteca Preparandiei din Blaj: harta Europei, harta teritoriilor care țin de Coroana Ungariei, un Atlas de istorie naturală și tabele parietale cu sistemul metric[163]. Pentru aceeași bibliotecă, în anul școlar următor (1879-1880), Iuliu Bardoși a donat cărțile lui Ioan Popescu (*Computulu in scol'a poporale* și *A II-a carte de lectur*)[164]. Se remarcă prin ineditul ei, donația din anul școlar 1880-1881, 24 de monede de argint, 20 de monede de aramă și o medalie, care trebuiau să fie împărțite egal între Preparandie, Școala normală de băieți și Școala de fete[165].

Iuliu Bardoși nu a uitat de Școlile Blajului nici în anul școlar 1881-1882, când alături de soția sa, a donat o nucă de cocos, câte trei monede ungurești și italiene, respectiv, câte o monedă romană, germană, poloneză, franceză, engleză și suedeză[166].

În anul școlar următor (1882-1883), Biblioteca Preparandiei s-a îmbogățit cu o donație de carte făcută de inspectorul școlar, Iuliu Bardoși. Cărțile dăruite erau în limba maghiară și aveau ca subiect casele de economii școlare[167].

Pentru anul academic 1883-1884, Iuliu Bardoși a donat bibliotecii muzeului o carte în limba maghiară despre grădinărit, Muzeului gimnazial câte o monedă italiană, elvețiană și franceză, bibliotecii preparandiale o carte despre grădinărit și o carte de sericicultură, iar Școlii de fete o măsea de mamut fosilizată și opt planșe de perete despre fizică[168].

Donația pentru Școlile Blajului din anul școlar 1884-1885 a inclus cărți despre grădinărit, apicultură, sericicultură, pentru Muzeul de științe naturale și antichități a donat șase fotografii cu obiecte de artă din tezaurul Catedralei din Esztergom, iar pentru Școala de fete, un cuib de pasăre construit din vată, spice de grâu fosilizate, o frunză pietrificată și mai multe minerale[169].

Dacă ne referim la anul școlar 1885-1886, la instituțiile de învățământ blăjene au ajuns următoarele donații din partea lui Iuliu Bardoși: un corn de cerb

---

[162] Drăghiță 2004, p. 497.
[163] *Programa* 1879, p. 107.
[164] *Programa* 1880, p. 93.
[165] *Programa* 1881, p. 80.
[166] *Programa* 1882, p. 73, 78, 79.
[167] *Programa* 1883, p. 67.
[168] *Programa* 1884, p. 70, 72, 89, 95.
[169] *Programa* 1885, p. 33, 49, 74.

și o planșă despre filoxeră (pentru Muzeul de științe naturale și antichități), patru monede de aramă austriece (pentru Muzeul gimnazial), mai multe mlădițe pentru altoit (pentru Grădina gimnaziului) primite gratuit de la preotul din satul Alattyán din Ungaria (*prin intrevenirea Ilustritatei Sale D. Juliu Bardosi*), cărți pentru premiile elevilor merituoși[170].

Importanta contribuție a lui Iuliu Bardoși la progresul școlilor din Blaj a fost recunoscută și pusă în evidență: „Asemenea multiamita se aduce si Ilustritatei Sale Juliu Bárdosi inspectoru scol. reg. in Solnocu si generosei sale socie Irina Bárdosi nascuta Nistoru, cari de cativa ani in coce au contribuitu la inmultirea bibliotecei gimnasiale si preparandiale, ma in acestu anu au tramesu si cate-va opuri pretiose precum se va areta mai josu-spre a se distribui intre studentii distinsi in cate unu studiu”[171].

În anul școlar 1887-1888, Iuliu Bardoși a donat pentru Muzeul gimnaziului, nouă monede de aramă austriece, iar pentru Grădina gimnaziului, mai mulți arbuști ornamentali[172]. Pentru anul școlar următor (1888-1889), el s-a făcut remarcat prin donarea pentru Preparandie a unui manual pentru predarea aritmeticii[173]. Muzeul gimnaziului și-a îmbogățit colecția numismatică în anul școlar 1889-1890, cu o monedă austriacă și una germană donate de Iuliu Bardoși[174]. Împreună cu soția sa, inspectorul școlar era din nou scos în evidență pentru donațiile în beneficiul școlilor Blajului: „Directiunea scolei de fete aduce sincer’a multiamita magnificentiei sale Dlui Iuliu Bardosi si multa stimatei sale socie Irin’a pentru mai multe gratificatiuni facute in decursulu anului eleviloru preparandiali și eleveloru scólei de fetitie”[175].

În anii următori, Iuliu Bardoși și-a redus din activitatea caritabilă în beneficiului Școlilor Blajului, pentru a reveni în anul școlar 1895-1896: „Pentru înmulțirea mijlocelor de inveățământ Magnificul Domn luliu Bárdoși, inspector regesc de scóle în retragere, a donat 10 tabele de intuițiunea numerilor de la 1-10. Mai încolo o mapă intuitivă despre suprafăcia pământului precum si 1 esemplariu complet din castănul de comput de: Herresbacher József din M. Pádé”[176]. În anul școlar următor, fostul inspector a donat mai multe cărți cu conținut agricol[177].

O donație consistentă de cărți pentru biblioteca gimnazială este făcută de Iuliu Bardoși în anul școlar 1897-1898. Printre volumele donate se numără: o

[170] *Programa* 1886, p. 38, 39, 40, 78.
[171] *Programa* 1887, p. 67.
[172] Programa 1888, p. 35, 36.
[173] *Programa* 1889, p. 50.
[174] *Programa* 1890, p. 47.
[175] *Programa* 1891, p. 91.
[176] *Programa* 1896, p. 133.
[177] *Programa* 1897, p. 49.

gramatică a limbii latine, o carte de poezii și proverbe latinești, un ghid pentru învățarea limbii maghiare și multe altele[178]. O altă donație remarcabilă, prin diversitatea sa, este cea din anul școlar 1898-1899. Iuliu Bardoși a donat pentru biblioteca gimnazială mai multe cărți, dintre care se remarcă *Ifigenia în Taurida* de Goethe (o prelucare după piesa originală a lui Euripide), pentru Muzeul de naturale și geografie a donat mai multe cochilii, iar pentru sala de muzică a donat partituri muzicale: „Marșul lui lancu, Ardeleana (Multe lacremi am versat), Călugarul (Romanță), Trenu la infern (Galop), M-ai iubit (Romanță), Rabdă inimă și taci (cântec) și Sérba Bucureștenilor”[179].

După cum s-a observat din prezentarea donațiilor, Iuliu Bardoși avea o predilecție pentru numismatică. Aceasta este confirmată și în anul școlar 1902-1903, când donează Muzeului de arheologie, istorie și geografie, șapte monede romane, o medalie comemorativă, 18 cărămizi de paviment (probabil romane) și două hărți vechi[180].

Biblioteca gimnazială s-a îmbogățit cu alte volume donate de Iuliu Bardoși în anul școlar 1903-1904, dintre care se remarcă romanul lui Jókai Mór, *Török világ Magyarországon* (*Lumea turcilor în Ungaria*), apărut în 1853, iar pentru Muzeul de arheologie, istorie și geografie a donat două bancnote austro-ungare și câte o monedă de nichel din Statele Unite ale Americii și Italia[181].

În anul școlar 1905-1906, generozitatea lui Iuliu Bardoși s-a îndreptat spre Muzeul de istorie naturală, pentru care a donat o bucată de labradorit (piatră semiprețioasă, o varietate de feldspat, renumită pentru fenomenul optic „labradorescență”, un joc de irizații colorate precum albastru, verde, galben sau violet, ce apare când lumina se reflectă pe suprafața sa) și o carte de geografie pentru Muzeul de geografie[182].

Pentru diverse scopuri didactice, Iuliu Bardoși a donat și sume de bani. Astfel, în anul școlar 1906-1907 a contribuit cu două coroane la Fundația „Ciriac Basiliu Groze”, pe care le-a depus la Banca „Arieșana” din Turda, pe numele acestei fundații. De asemenea, aceeași sumă a donat-o pe seama Fondului de excursii[183]. După cum s-a putut observa din cele prezentate anterior, Iuliu Bardoși era un împătimit al grădinăritului, dorind să răspândească această activitate în rândul elevilor de la Școlile Blajului, iar în anul școlar 1907-1908, pentru Grădina botanică din orașul de la confluența Târnavelor: „Donatiuni am primit dela Ilustr. dn. Iuliu Bardosy, inspector de școale în penziune, 5 pomi

[178] *Programa* 1898, p. 72.
[179] *Programa* 1899, p. 47, 57, 61.
[180] *Raport* 1903, p. 62.
[181] *Raport* 1904, p. 26, 37.
[182] *Raport* 1905, p. 39, 43.
[183] *Raport* 1907, p. 75, 76.

mărunți: Ringlo verde, Cireș de Cisnădia, Vișin Hortenzia, Caisin Manilă, și Persec Duranți”[184].

Aceste donații arată gradul ridicat de implicare pe care Iuliu Bardoși l-a dezvoltat în legătură cu pregătirea educațională a tinerilor români din Transilvania. Pentru el, ca persoană educată și fost inspector școlar, instruirea reprezenta o cale sigură de împlinire personală și socială. Din propriile resurse, Iuliu Bardoși s-a străduit să asigure tinerilor români, care studiau la Blaj, un mediu propice pentru învățare.

Presa vremii a arătat și a consemnat numeroasele alte donații făcute de Iuliu Bardoși pentru Blajul academic. În anul 1890, el a dăruit Seminarului Arhidiecezan, 40 de ilustrații din Vechiul și Noul Testament[185]. Un an mai târziu, Iuliu Bardoși oferă Consistoriului mitropolitan din Blaj, colecția completă a revistei *Familia* (Oradea) pentru a fi oferită ca premiu unui învățător din arhidieceză, care până la sfârșitul anului 1892 va fi produs cei mai mulți altoi de pomi nobili[186]. În 1893, Iuliu Bardoși a depus la Capitlul din Blaj, suma de 56 de florini, ca fundație în folosul școlărițelor de la Școala de fete din Blaj[187], iar în 1896, a donat Seminarului Văncean al tinerimii studioase din Blaj, harta comitatelor Ungariei și 50 de pomi nobili pentru grădina seminarială[188].

Deși Școlile Blajului au ocupat primul loc pe agenda sa de donații, Iuliu Bardoși nu a uitat și de alte instituții sau organizații, care aveau nevoie de sprijin. În 1897, a donat un florin pentru biserica greco-catolică din Sibiu[189], iar în 29 noiembrie 1898, a contribuit cu aceeași sumă la Societatea de lectură „Andrei Șaguna’’ a seminariștilor ortodocși din Sibiu, în cadrul unei ședințe festive[190].

Cu ocazia unei serbări, în 1 ianuarie 1899, Reuniunea pentru ajutorarea copiilor de la școala populară din Parohia greco-catolică Sibiu, creată la inițiativa lui Iuliu Bardoși a acordat elevilor, daruri de peste 100 de florini, constând în haine, încălțăminte, cărți de rugăciuni, abecedare, jucării, dulciuri, cozonaci și săpun[191].

În anul 1902, Societatea de lectură „Inocențiu Micu-Klein”a seminariștilor greco-catolici din Blaj l-a numit pe Iuliu Bardoși membru fondator pentru dragostea și interesul pe care l-a acordat societății de-a lungul anilor[192].

---

[184] *Raport* 1908, p. 38.
[185] *Familia*, Oradea, nr. 26, 1 iulie/13 iulie 1890, p. 315.
[186] *Familia*, Oradea, nr. 52, 29 decembrie/10 ianuarie, 1891, p. 626.
[187] *Familia*, Oradea, nr. 39, 26 septembrie/8 octombrie 1893, p. 470.
[188] *Unirea*, Blaj, nr. 16, 18 aprilie 1896, p. 125.
[189] *Unirea*, Blaj, nr. 2, 9 ianuarie 1897, p. 13.
[190] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 16, 22 ianuarie/3 februarie 1899, p. 3; *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 8, 23 ianuarie/4 februarie 1899, p. 31.
[191] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 2, 3/15 ianuarie 1899, p. 6.
[192] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 20, 12/25 mai 1902, p. 237.

Dinstinsul fost inspector școlar a făcut parte din conducerea mai multor organizații cu scop caritabil. Astfel, la adunarea generală din 1903 a Reuniunii regnicolare pentru ajutorarea alienaților însănătoșiți din Sibiu, el este ales membru în comitet[193]. De generozitatea sa a beneficiat și biserica și școala confesională greco-catolică din Târgu Mureș, care erau într-o stare dificilă, pentru care a donat în 1903, trei coroane[194].

Evenimentele de familie erau pentru Iuliu Bardoși un motiv pentru a face donații. În 1904, cu ocazia botezului nepotului său, Caius (fiul lui Cornel Bardoși) Iuliu Bardoși donează cinci coroane la Reuniunea sodalilor români din Sibiu[195]. În același an, cu ocazia depunerii jurământului ca sublocotenent în cadrul Regimentului 34 artilerie Brașov, de către fiul său, Coriolan Bardoși, Iuliu Bardoși a făcut o donație de cinci coroane pentru Reuniunea sodalilor români din Sibiu[196].

Donațiile pentru Școlile Blajului au fost mereu în centrul activității sale caritabile. La 12 februarie 1906, în contextul unui bal desfășurat la Blaj, la Fondul pentru ajutorarea școlarilor săraci în caz de boală, Iuliu Bardoși a donat două coroane[197]. Între 14-15 iunie 1908, în orașul de la confluența Târnavelor au avut loc serbările Societății meseriașilor și sfințirea steagului acesteia, ocazia cu care Iuliu Bardoși a donat două coroane[198].

Fostul inspector a fost animatorul unor acțiuni caritabile în beneficiul elevilor pauperi, așa cum a fost serbarea din 2 ianuarie 1910, de la Școala confesională greco-catolică din Sibiu, unde a participat la serbarea pomului de iarnă. În cadrul evenimentului, Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii condusă de Elena Isac, a dăruit îmbrăcăminte, încălțăminte și dulciuri pentru 66 de băieți și fete[199].

La 27 martie 1910, Iuliu Bardoși a donat două coroane cu ocazia adunării generale a Reuniunii sodalilor români din Cluj[200], iar în același an, cu ocazia *fidanțării* fiicei sale Olivia Irina cu avocatul Victor Deleu, Iuliu Bardoși a făcut o donație de zece coroane la Fondul pentru cumpărarea unei hale cu vânzare a Reuniunii meseriașilor români din Sibiu[201].

În anul 1911, Iuliu Bardoși a donat substanțiala sumă de 500 de coroane la Fondul cultural din Blaj[202]. Peste trei ani (1914), a contribuit cu două coroane la

[193] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 18, 27 aprilie/10 mai 1903, p. 213.
[194] *Unirea*, Blaj, nr. 26, 4 iulie 1903, p. 269.
[195] *Bunul Econom*, Orăștie, nr. 29, 7 august 1904, p. 4.
[196] *Tribuna*, Arad, nr. 166, 1/14 septembrie 1904, p. 5.
[197] *Unirea*, Blaj, nr. 19, 5 mai 1906, p. 150.
[198] *Unirea*, Blaj, nr. 26, 4 iulie 1908, p. 225.
[199] *Unirea*, Blaj, nr. 3, 15 ianuarie 1910, p. 28.
[200] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 68, 27 martie/9 aprilie 1910, p. 7.
[201] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 40, 1/16 octombrie 1910, p. 8.
[202] *Unirea*, Blaj, nr. 5, 4 februarie 1911, p. 57.

Fondul ziariștilor români[203]. Se observă faptul că distinsul filantrop a fost unul dintre marii binefăcători ai Blajului, iar pentru el acest fapt se înscria în obișnuitul existenței. În 12 februarie 1914, având loc un bal filantropic, ca răscumpărare a invitației, Iuliu Bardoși a donat două coroane la Fondul pentru studenții bolnavi de la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj[204], iar în același an a revenit cu o donație identică pentru Internatul Pedagogic din Blaj[205].

Familia lui Iuliu Bardoși

Distinsul inspector Iuliu Bardoși a avut o familie numeroasă. După cum am arătat anterior, el a fost căsătorit din 1872 cu Irina Nistor, fiica preotului greco-catolic, Grigore Nistor din Pișcolț. Distinsa doamnă l-a secondat pe Iuliu Bardoși în activitatea sa caritabilă, sprijinindu-l în toate proiectele. Amintim faptul, interesant credem noi, că Irina Bardoși a avut un frate, Iuliu Nistor (1859-1933), care a fost protopop greco-catolic de Târgu Mureș (1910-1916) și Mediaș (1916-1933)[206]. În ultima parte a vieții, Irina Bardoși a locuit la fiica sa, Olivia Irina Deleu, la Cluj și a încetat din viață în anul 1930, la vârsta de 77 de ani. Conform dorinței sale, ea a fost transportată la Sibiu și înmormântată în cripta familiei, alături de soțul său[207].

Din păcate, Iuliu Bardoși a avut parte și de crunte lovituri. Ne referim la moartea fiicei sale, Otilia Bardoși, în 22 noiembrie 1880, la doar șase ani și două luni, din cauza scarlatinei (maladie care în acea epocă făcea multe victime)[208]. Cu dificultate, Iuliu Bardoși a reușit să-și revină, iar el și-a îndrumat fiii și fiicele spre studiu, pentru o ascensiune socială sănătoasă, bazată pe meritocrație, muncă individuală și pregătire academică. Astfel, considerăm că este foarte relevant să facem scurte considerații despre pregătirea intelectuală și cariera urmașilor lui Iuliu Bardoși.

Cornel Bardoși (1875-1960) a fost fiul cel mare. S-a născut în 1875, la Sibiu, și a studiat la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj, unde în anul 1894 a promovat examenul de maturitate (bacalaureat)[209]. El s-a îndreptat spre o carieră juridică, studiind la Universitatea „Ludwig Maximilian'' din München (1895-1896; 1897-1898) și la Academia Regală de Drept de la Oradea (1896-1897 și 1898-1900)[210]. În timpul studiilor universitare, el a beneficiat de bursă din partea fundațiilor greco-catolice „Ioan Vancea'' și „Alexandru Șterca-

[203] *Unirea*, Blaj, nr. 3, 13 ianuarie 1914, p. 6.
[204] *Unirea*, Blaj, nr. 16, 19 februarie 1914, p. 5.
[205] *Unirea*, Blaj, nr. 47, 14 mai 1914, p. 6.
[206] Teodor 2017, p. 33. Neagu 2018, p. 26-27.
[207] *Unirea*, Blaj, nr. 28, 12 iulie 1930, p. 4.
[208] *Familia*, Oradea, nr. 89, 20 noiembrie/2 decembrie 1880, p. 557-558.
[209] Brânzeu 1898, p. 133.
[210] Faur, Fleisz 1987, p. 158. Sigmirean 2000, p. 622, nr. 5.670 și p. 718, nr. 7.665. Szögi 2001, p. 446, nr. 9.012. Szabó *et al.*, 2014, p. 84, nr. 472.

Șuluțiu". Presa vremii anunța că în 1900, Cornel Bardoși a susținut cu succes examenul de stat judiciar (*cu eminență*) și va intra în practică la Viena[211]. A fost căsătorit cu Ileana Damian, fiica avocatului Simion Damian din Brașov[212]. El a participat la istoricul act al unirii Transilvaniei cu România, din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, reprezentând Comitetul Central al asociațiunii ASTRA din Sibiu[213]. După Marea Unire, Cornel Bardoși a fost numit de către Consiliul Dirigent, în 12 februarie 1919, prim-președinte al Tribunalului din Brașov[214]. Din motive pe care nu le cunoaștem, acesta nu a acceptat[215].

Despre **Valeria Bardoși**, în stadiul actual al cercetărilor, știm doar că s-a născut în 1877 la Sibiu.

Următorul copil al lui Iuliu Bardoși a fost o doamnă de excepție, **Olivia Irina Bardoși** (1881-1949), născută la Szolnok. Ea a absolvit în 1898 Institutul domnișoarelor engleze din Mindelheim (Bavaria, Germania) și Conservatorul din același oraș, secția pian. A susținut cu succes examenul de profesoară de muzică, în fața Comisiei regnicolare din Bavaria și a obținut diploma care îi permitea să predea în cadrul preparandiilor și în alte institute superioare pentru fete. Presa vremii afirmă că era singura din Transilvania care a deținut această calificare[216]. La examenul teoretic, ea a fost pe locul al doilea, iar la cel practic pe locul întâi[217]. În anul 1911 s-a căsătorit la Sibiu cu avocatul Victor Deleu (1876-1939) din Șimleu Silvaniei, participant la Primul Război Mondial, organizator al Corpului de voluntari români de la Darnița, participant la momentul proclamării unirii Transilvaniei cu România (1 decembrie 1918), deputat cu mai multe mandate în Parlamentul României Mari, primar al orașului Cluj (1932-1933)[218].

Eugenia Bardoși (1882-1967) era născută în 1882, la Szolnok, iar despre ea știm că a urmat un curs preparandial la Pedagogiul romano-catolic din Kalocsa, iar în 1903 a susținut examenul de capacitate (*cu eminență*), astfel că a devenit profesoară calificată pentru școlile populare superioare și civile, cu predare în limbile maghiară și germană, iar tot atunci a susținut cu succes examenul de profesoară de limba franceză[219]. După absolvire a funcționat la Școala civilă de fete a asociațiunii ASTRA[220].

---

[211] *Unirea*, Blaj, nr. 20, 19 mai 1900, p. 165.
[212] *Familia*, Oradea, nr. 27, 7/20 iulie 1902, p. 323.
[213] Ursu, Roșu 2019, p. 517.
[214] Zainea 1999, p. 143.
[215] Iancu 2006, p. 95.
[216] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 129, 24 noiembrie/6 decembrie 1898, p. 517.
[217] *Tribuna Poporului*, Arad, nr. 219, 19 noiembrie/1 decembrie 1898, p. 1.067.
[218] Marian 2013, p. 90; Sabou 2017, p. 235-243.
[219] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 24, 8/21 iunie 1903, p. 285.
[220] *Foaia Poporului*, Sibiu, nr. 34, 17/30 august 1903, p. 406.

Coriolan Bardoși (1884-1967) era născut în 1884 la Szolnok și s-a îndreptat spre cariera militară. În 18 august 1904, Iuliu Bardoși era la Viena, la promovarea fiului său Coriolan, la gradul de sublocotenent și la depunerea jurământului promoției curente a Academiei Tehnice Militare de la Viena[221]. El a fost militar de carieră, funcționând în cadrul Regimentului 34 artilerie Brașov și a scris o carte despre Codul Morse[222]. Coriolan Bardoși a participat la Primul Război Mondial, în armata cezaro-crăiască, remarcându-se pe front și fiind decorat cu Crucea Militară pentru Merit, clasa a III-a, cu *laudă preaînaltă* (*signum laudis*)[223].

Augustin Virgil Bardoși (1885-1960) era născut în 1885 la Szolnok și a absolvit Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj. A urmat studii juridice, inițial la Academia Regală de Drept de la Oradea 1904-1906[224]. Ulterior, el a mers la Universitatea din Cluj, unde a studiat în anul universitar 1906-1907[225] și primul semestru al anului universitar 1907-1908[226]. Din semestrul al doilea al anului universitar 1907-1908, Augustin Virgil Bardoși a revenit la Academia Regală de Drept de la Oradea, unde și-a finalizat studiile de licență. În 1909, el s-a reîntors la Cluj, devenind doctor în drept[227]. În perioada interbelică, Augustin Bardoși s-a stabilit la Timișoara și s-a implicat în politică, fiind membru al Partidului Național Țărănesc, iar în intervalul 1928-1931 a fost senator, reprezentând județul Caraș[228]. Dacă tatăl său a avut o contribuție foarte importantă în istoria orașului Turda, Augustin Bardoși a fost implicat în ridicarea statuii Dr. Ioan Rațiu, dezvelită în orașul de pe Arieș, la 7 iunie 1930[229].

Despre **Aurelia Bardoși** știm doar că în anul 1908 s-a cununat cu Aurel Iuliu Cigăreanu (casier bancar la Sibiu)[230].

Decesul lui Iuliu Bardoși. Marele și generosul filantrop Iuliu Bardoși a murit în 24 martie 1915, la 75 ani, fiind înmormântat în Cimitirul central din Sibiu în 26 martie 1915. Dispariția sa din viață a fost un eveniment negativ, pe care presa vremii l-a reflectat, conform anvergurii personalității sale. Numeroase gazete românești i-au acordat respectul și cinstea cuvenită, ilustrul defunct primind numeroase elogii pentru prodigioasa sa carieră.

---

[221] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 177, 13/26 august 1904, p. 4.
[222] *Tribuna*, Arad, nr. 237, 21 decembrie 1906/3 ianuarie 1907, p. 5.
[223] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 64, 22 martie/4 aprilie 1915, p. 2.
[224] Sigmirean 2000, p. 643, nr. 6122.
[225] *A Kolozsvári* 1907, p. 71.
[226] *A Kolozsvári* 1908, p. 77.
[227] *Unirea*, Blaj, nr. 17, 1 mai 1909, p. 157.
[228] *Monitorul Oficial*, București, nr. 285, 21 decembrie 1928, p. 10.818.
[229] Groza 1998, p. 403, nota 62.
[230] *Unirea*, Blaj, nr. 46, 21 noiembrie 1908, p. 385.

Ziarul *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov publică necrologul marelui dispărut (nr. 58 din 14/27 martie 1915)[231], dar și necrologul pe care l-a dat publicității Banca „Arieșana" din Turda (nr. 60 din 17/30 martie 1915): „Direcțiunea institutului de credit și economii societate pe acții »Arieșana« din Turda, aduce la cunoștința tuturor, că zelosul și valorosul său președinte Iuliu Bardosy, inspector școl. reg. în retragere după o viață plină de activitate aproape pe toate terenele sociale, culturali și economice în 24 Martie st. n. 1915 a încetat din viață. Fie-i odihna vecinică și memoria neuitată! Turda la 24 Martie 1915.-Direcțiunea"[232].

Ziarul *Olteanul* (nr. 12-13, din 22 martie/4 aprilie 1915), care apărea la Făgăraș, i-a făcut lui Iuliu Bardoși următorul portret: „Unul dintre fiii adevărați și devotați ai neamului, căruia i-a servit cu credință și cu adevărat apostolat a fost și purtătorul de odinioară al numelui Iuliu Bardosy, inspector regesc de școale. Acest luminat și înfocat bărbat și în cariera sa, în slujba sa ca funcționar, slujbaș de stat a fost un adevărat binefăcător al neamului, căci a promovat, și nu a împiedecat cultura, nu după cum fac cei mai mulți chemați-nechemați, cari cred în îngustimea minții lor mărginite a servi cauza statului și înaintarea lui prin oprimarea, prin împedecarea altora în cultură și progres, nu prin ajutorarea și sprijinirea lor în nizuințele, în străduințele lor culturale!! [...] Un bărbat luminat și călăuzit de idei sănătoase pentru binele tuturor neamurilor conlocuitoare din această țară, unde soartea a adus cu sine, ca să trăiască mai multe neamuri împreună, a fost și Iuliu Bardosy, mutat acum de la noi în alte plaiuri mai senine! Întreaga sa viață și mănoasa lui muncă sufletească din viața pământească a închinat-o cu cea mai mare dărnicie binelui obștesc. [...] Iuliu Bardosy, marele nostru mort a fost unul dintre puținii muritori ai acestei țări, cari în felul acesta și a înțeles rostul vieții și și-a îndeplinit chemarea pe acest pământ până la ultima, la cea din urmă răsuflare a sa!"[233].

Dispariția lui Iuliu Bardoși era consemnată și în *Unirea* (nr. 30, din 25 martie 1915), periodicul oficial al Mitropoliei greco-catolice de la Blaj: „Decedatul a fost un om de inimă, și îl vedea-i pretutindeni, luând parte la toate mișcările noastre, de orice soiu. Urmărea cu viu interes toate momentele vieții noastre culturale, bisericești-economice, contribuind și cu cuvântul și cu fapta la rezolvirea lor. A fost membru al directoriului nostru „Șuluțan'', la a cărui ședințe se prezenta totdeauna cu o neobosealã de om veșnic tânăr. Fără să fi fost om bogat, din puținul ce a avut, a făcut câteva fundațiuni modeste și a ajutorat multe instituții culturale"[234].

---

[231] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 58, 14/27 martie 1915, p. 2.
[232] *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 60, 17/30 martie 1915, p. 2.
[233] *Olteanul*, Făgăraș, nr. 12-13, 22 martie/4 aprilie 1915, p. 5.
[234] *Unirea*, Blaj, nr. 30, 25 martie 1915, p. 3.

În mod absolut natural, moartea sa a fost consemnată și în ziarul sibian, *Telegraful Român* (nr. 28, din12/25 martie 1915)[235], oficiosul Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei.

Considerații finale. Pornind de la ampla sa activitate putem afirma fără a greși că Iuliu Bardoși a fost o mare personalitate a Transilvaniei și nu numai. El și-a lăsat amprenta asupra istoriei orașelor Sibiu, Szolnok și Turda, unde și-a desfășurat cea mai mare parte din activitate. Din acest punct de vedere, el poate fi considerat ca un liant al istoriei românilor cu cea a maghiarilor. Iuliu Bardoși a fost unanim apreciat și respectat prin locurile pe unde a activat. Interesul său major au fost educația și opera caritabilă. S-a implicat în viața românilor transilvăneni, contribuind la dezvoltarea sistemului educațional din Transilvania și nu a precupețit niciun efort în a face bine. O atenție deosebită a fost acordată Școlilor Blajului, pentru care a donat bani și le-a ajutat cu materiale didactice și diverse obiecte. Deloc de neglijat este contribuția sa la dezvoltatea învățământului din Ungaria, mai ales a celui din orașul Szolnok. Observăm la Iuliu Bardoși un *cursus honorum* sănătos și cinstit, în care meritocrația a fost principiul fundamental. Distinsul filantrop merită un loc de onoare în galeria personalităților din Transilvania, iar acest studiu poate fi considerat o pledoarie în acest sens.

FUNCŢII ŞI DEMNITĂŢI DEŢINUTE DE IULIU BARDOŞI
TABEL CRONOLOGIC

Nr. crt.	Funcţia/demnitatea	Perioada	Instituţia unde a funcţionat
1	*Concipist* (copist) stagiar	1862-1868	Guberniul Transilvaniei
2	Consilier de secţiune pe problemele greco-catolicilor	1869	Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (Budapesta)
3	Subinspector şcolar pentru comitatele Zarand şi Hunedoara	1869-1873	Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (Budapesta)
4	Subinspector şcolar pentru comitatul Sibiu	1873-1878	Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (Budapesta)
5	Inspector şcolar regal al comitatului Jász-Nagykun-Szolnok	1878-1895	Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (Budapesta)
6	Membru de onoare	1896-1915	Reuniunea învăţătorilor greco-catolici din Arhidieceza de Alba Iulia şi Făgăraş, Despărţământul Sibiu
7	Preşedintele direcţiunii	1898-1915	Banca „Arieşana'' din Turda
8	Membru al conducerii	Sec. XIX - 1915	Fundaţia „Alexandru Sterca-Şuluţiu'' din Blaj
9	Membru supleant în	1901-1902	Asociaţiunea ASTRA

[235] *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 28, 12/25 martie 1915, p. 113.

	Comitetul central		
10	Membru pe viaţă	1901-1915	Despărţământul Sibiu al asociaţiunii ASTRA
11	Membru în direcţiune	1908-1912	Banca Generală de Asigurare Mutuală „Transilvania''
12	Preşedinte	1909-1915	Reuniunea de înmormântare din cadrul Protopopiatului greco-catolic de Sibiu
13	Preşedinte	1911-1915	Comisia permanentă pentru afacerile de învăţământ a comitatului Sibiu

Abrevieri bibliografice

A Dunamelléki 1885 – *A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület, 1885. Június hó 6 S Következő napjain, Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1885.

A Kolozsvári 1907 – *A Kolozsvári M. Kir. „Ferencz József'' Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje az MCMVIII-VIII-dik tanév, I felére*, Kolozsvárt, 1907.

A Kolozsvári 1908 – *A Kolozsvári M. Kir. „Ferencz József'' Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje az MCMVIII-IX-dik tanév, I felére*, Kolozsvárt, 1908.

Acte 2010 – *Acte și documente privind elita politică românească din Transilvania, (1869-1896)*, selecția documentelor, note și studiu introductiv de Vlad Popovici, Cluj-Napoca, 2010.

Balog, Eppel 2011 – Iosif Marin Balog, Marius Eppel, „Institute și societăți de asigurare din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Rolul lor în modernizarea societății'', în *Asociaționism și nationalism cultural în secolele XIX-XX*, coordonatori Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2011, p. 331-340.

Bariț 1976 – *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III Corespondența primită de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruțiu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu, ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suciu, Mircea Popa, Gelu Neamțu, coordonatori Ștefan Pascu și Iosif Pervain, București, 1976.

Bocșan, Cârja 2001 – Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I*, Cluj-Napoca, 2001.

Borș 2011 – Silviu Borș, *Biblioteca centrală a asociațiunii 1861-1950*, cuvânt înainte de Eva Mârza, Sibiu, Cluj-Napoca, 2011.

Botezan 2001-2002 – Ioana Botezan, „Din corespondența lui George Barițiu cu Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan'', în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 479-500.

Braniște 1980 – Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia, articole politice*, ediție îngrijită de Valeria Căliman și Maria Elena Simionescu, cuvânt înainte de Mircea Mușat, Timișoara, 1980.

Brazda 2020 – Johann Brazda, „Mutual Insurance Society in Austria. Developments of a Principle'', în Johann Brazda (ed.), *The Development of the Mutuality Principle in the Insurance Business*, vol. 1, Münster, 2020, p. 463-610.

Brânzeu 1898 – Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898.

Cipariu 1992 – Timotei Cipariu *Corespondența primită*, ediție îngrijită de Liviu Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuibus, cuvânt înainte de Ștefan Pascu, București, 1992.

Dobrescu 2006 – Vasile Dobrescu, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania până la Primul Război Mondial. Studiu de caz*, Târgu Mureș, 2006.

Drăghiță 2004 – Zevedei Ioan Drăghiță, „Cartea românească veche-obiect de patrimoniu în preocupările lui Ioan Micu Moldovan (1833-1915)'', în *Apulum*, XLI, 2004, p. 485-502.

Drecin 1977 – Mihail Drecin, „Înființarea uniunii bancare „Solidaritatea”și sistemul bancar românesc din Transilvania (1892-1907)'', în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* Cluj-Napoca, XX, 1977, p. 221-238.

Faur, Fleisz 1987 – Viorel Faur, Ioan Fleisz, „Studenți români la Academia de Drept din Oradea (1850-1918)'', în *Crisia*, XVII, 1987, p. 129-181.

Gherman 1999 – Dumitru Gherman, „Arborele genealogic al familiei Bardoșeștilor'', în *Reghinul cultural. Studii și articole*, IV, 1999, p. 91-106.

Giura 2018 – Lucian Giura, „Adunarea generală a Astrei de la Mediaș (1897)'', în *Mediaș 750. Studii*, vol. IV, volum îngrijit de: Vasile Mărculeț, Helmuth Julius Knall, Mediaș, 2018, p. 51-60.

Groza 1998 – Horațiu Groza, „Despre ridicarea și dezvelirea statuii doctorului Ioan Rațiu din Turda'', în *Acta Musei Napocensis*, 34, Istorie, II, 1997, 1998, p. 395-405.

Hirchins 1987 – Keith Hirchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor, traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj-Napoca, 1987.

Hossu-Longin 1975 – Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea*, text stabilit, introducere, note și glosar de Georgeta Antonescu, Cluj-Napoca, 1975.

Iancu 2006 – Gheorghe Iancu, *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, 2006.

Lechințan 2003 – Vasile Lechințan, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, 2003.

Marian 2013 – Lazăr Marian, *Primarii Clujului 1919-2012*, vol. I, Cluj-Napoca, 2013.

Mârza 2006 – Daniela Mârza, „Aspects de l'enseignement roumain confessionnel en Transylvanie. L'activité de la Réunion des instituteurs gréco-catoliques de l'Archidiocèse d'Alba Iulia et Făgăraș'', în *Transylvanian Review*, XV, nr. 2, 2006, p. 36-44.

Mârza 2011 – Daniela Mârza, „Reuniunea învățătorilor greco-catolici din arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș și contribuția sa la dezvoltarea culturală a românilor'', în *Asociaționism și nationalism cultural în secolele XIX-XX*, coordonatori Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2011, p. 265-274.

Memoriile 2009 – *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihály de Apșa (1841-1918)*, ediție îngrijită și note: Nicolae Bocșan și Ion Cârja, studiu introductiv: Nicolae Bocșan, Luminița Wallner-Bărbulescu, Ion Cârja, Cluj-Napoca, 2009.

Mișcarea 2007 – *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. IV (27 februarie 1861-18 septembrie 1861), volum întocmit de Simion Retegan (coordonator), București, 2007.

Monografia 1897 – *Monografia Institutului de Credit și de Economii „Albina" 1872-1897*, Din Însărcinarea Direcțiunei, publicată de Petra-Petrescu, Sibiu, 1897.

Neagu 2018 – Răzvan Mihai Neagu, „Preoți din comitatul Târnava Mare la Marea Unire'', în *Mediașul și Marea Unire. Studii*, volum îngrijit de Vasile Mărculeț și Helmuth Julius Knall, Editura Crisserv, Mediaș, 2018, p. 22-39.

Neagu 2021 – Răzvan Mihai Neagu, *Preoții Marii Uniri*, vol. II. Preoți din comitatul Mureș-Turda la Marea Unire, Cluj-Napoca, 2021.

Neagu 2024 – Răzvan Mihai Neagu, „Considerații pe marginea vieții și activității unui luptător pentru drepturile românilor transilvăneni, Iuliu Cezar Vlăduțiu (1846-1918) din Turda'', în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane „Gheorghe Șincai''* Târgu Mureș, XXVII, 2024, p. 197-219.

Netea, 2006 – Vasile Netea, *Mureșul Superior Vatră de Cultură Românească*, București, 2006.

Păcățian 1909 – Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. V, Sibiu, 1909.

Pervain, Chindriș 1972 – Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Cluj, 1972.

Pop, Bolovan 2016 – Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2016.

Popea 2025 – Nicolae Popea, *Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, ediție, studiu introductiv, note, glosar și indici de Mircea-Gheorghe Abrudan și Casian Rușeț, prefață de Ioan Bolovan, Caransebeș, Cluj-Napoca, 2025.

Popovici 2005 – Vlad Popovici, „Elite și strategii politice în mișcare națională românească din Transilvania (1869-1894). Studiu de caz: Disputa activism-pasivism'', în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu'' din* Cluj-Napoca, XLIV, 2005, p. 193-212.

Poslusnicu 1928 – Mihail Gr. Poslusnicu, *Istoria musicei la români. De la Renaştere până'n epoca de consolidare a culturii artistice*, cu o prefață de Niculae Iorga, București, 1928.

Programa 1879 – *Programa Gimnasiului Superiore, Preparandiei, Normei şo scolei de fetitie de in Blasiu pre anulu scolasticu 1878/9*, redactata de J. Antonelli canonicu și directoriu gimnasiale, Blasiu, 1879.

Programa 1880 – *Programa Gimnasiului Superiore, Preparandiei, Normei și scolei de fetitie de in Blasiu pre anulu scolasticu 1879/80*, Blasiu, 1880.

Programa 1881 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe, de in Blasiu, pre anulu scolasticu 1880/81*, Blasiu, 1881.

Programa 1882 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1881/82*, Blasiu, 1882.

Programa 1883 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1882/83*, Blasiu, 1883.

Programa 1884 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1883/84*, Blasiu, 1884.

Programa 1885 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1884/85*, Blasiu, 1885.

Programa 1886 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1885/86*, Blasiu, 1886.

Programa 1887 - *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1886/87*, Blasiu, 1887.

Programa 1888 - *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1887/88*, Blasiu, 1888.

Programa 1889 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolasticu 1888/89*, compusă de Alesandru Micu directoru gimnasialu, Blasiu, 1889.

Programa 1890 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolastecu 1889/90*, compusă de Alesandru Micu directoru gimnasialu, Blasiu, 1890.

Programa 1891 – *Programa Gimnasiului superioru, Preparandiei, Normei și scolei populare de fetițe din Blasiu, pre anulu scolasticu 1890/91*, compusă de Alesandru Micu directoru gimnasialu, Blasiu, 1891.

Programa 1896 – *Programa Gimnasiului superior, preparandiei, scolei populare de băieți și de fetițe gr. cat. din Blaș, pre anul scolastic 1895/96*, Blaș, 1896.

Programa 1897 – *Programa Gimnasiului superior, preparandiei, scolei populare de băieți și de fetițe gr. cat. din Blaș, pre anul scolastic 1896/97*, Blaș, 1897.

Programa 1898 – *Programa Gimnasiului superior, preparandiei, scolei normale și scolei de fete gr. cat. din Blaș, pre anul școlastic 1897/8*, Blaș, 1898.

Programa 1899 – *Programa Gimnasiului superior gr. cat. din Blaș, pre anul școlastic 1898/9*, Blaș, 1899.

Pușcariu 1913 – Ioan cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913.

Raport 1903 – *Raport despre institutele de învețământ greco-catolice din Balázsfalva-Blaș: Gimnasiul Superior, Institutul Pedagogic, Școla de aplicație și Școla de fete, pe anul școlastic 1902-1903*, Balázsfalva-Blaș, 1903.

Raport 1904 – *Raport despre institutele de învețământ gr. cat. din Balázsfalva-Blaș: Gimnasiul Superior, Institutul Pedagogic, Școala de aplicație, Școla de fete, Școla pentru învețăceii de meserii și negustorii, și Asilul de copii pe anul școlastic 1903-1904*, Balázsfalva-Blaș, 1904.

Raport 1905 – *Raport despre institutele de învățământ gr. cat. din Balázsfalva-Blaș: Gimnaziul Superior, Institutul Pedagogic, Școala de aplicație, Școala de fete, Școala pentru învățăceii de meserii și negustorii și Azilul de copii pe anul școlastic 1904-1905*, Balázsfalva-Blaș, 1905.

Raport 1907 – *Raport despre institutele de învățământ gr. cat. din Balázsfalva-Blaș: Gimnaziul Superior, Institutul Pedagogic, Școala de aplicație, Școala de fete, Școala pentru învățăceii de meserii și negustorii și Azilul de copii, pe anul școlastic 1906-1907*, Balázsfalva-Blaș, 1907.

Raport 1908 – *Raport despre institutele de învățământ gr. cat. din Balázsfalva-Blaș: Gimnaziul Superior, Institutul Pedagogic, Școala de aplicație, Școala de fete, Școala pentru învățăceii de meserii și negustorii și Azilul de copii, pe anul școlastic 1907-1908*, Balázsfalva-Blaș, 1908.

Sabou 2017 – Mihaela Sabou, „Doamne de poveste ale Sălajului. Olivia Deleu și Olguța Cîmpeanu'', în *Acta Musei Porolissensis*, XXXIX, 2017, p. 235-243.

Sigmirean 2000 – Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în Epoca Modernă*, Cluj-Napoca, 2000.

SJSANR – Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României, Fond ASTRA, pachet Despărțământul Turda.

Szabó 2023 – P. Szabó Béla, „A Nagyszebeni Jogakadémia Tanárai (1844-1884) Rekonstrukciós Kísérlet'', în *Gerundium*, Egyetemtörténeti Közlemények, 14, 3-4, 2023, p. 187-200.

Szabó et alli 2014 – Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, 1 kötet, Marosvásárhely, 2014.

Szögi 2001 – Szögi László, *Magyarországi Diákok Németországi Egyetemeken és Főiskolákon 1789-1919*, Budapest, 2001.

Szögi 2021 – Szögi László, „Un loc important de formare al românilor din Ardeal Academia de Științe Juridice din Sibiu'', în *Școală, Biserică, Stat și Națiune în Istoria României. Omagiu Profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*, coordonatori: Liviu Boar, Ioan Bolovan, Laura Stanciu, Cluj-Napoca, 2021, p. 603-613.

Șematism 1900 – *Șematismul veneratului cler al Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, 1900.

Teodor 2017 – Corina Teodor, *O istorie din fărâme: Protopopiatul greco-catolic al Mureșului la începutul secolului al XX-lea*, Cluj-Napoca, 2017.

Togan 2010 – Nicolae Togan, *Istoria Protopopiatului Greco-catolic al Sibiului*, ediție îngrijită de Bianca Magdău, Petru Magdău, Cluj-Napoca, 2010.

Țigău 2023 – Dragoș Lucian Țigău, „Studenți din Mediaș la Facultăți de Drept (1849-1919)'', în *Collegium Mediense*, XIII. *Comunicări Științifice*, XXII, 2023, p. 31-42.

Ursu, Roșu 2019 – Dragoș Ursu, Tudor Roșu (coordonatori), *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2019.

Vlaicu 1988 – Monica Vlaicu, „Die Hermannstädter Rechtsakademie und ihre Rumänischen Studenten'', în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, 31, 1, 1988, p. 30-40.

Zainea 1999 – Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Cluj-Napoca, 1999.